

Dieper wortelen

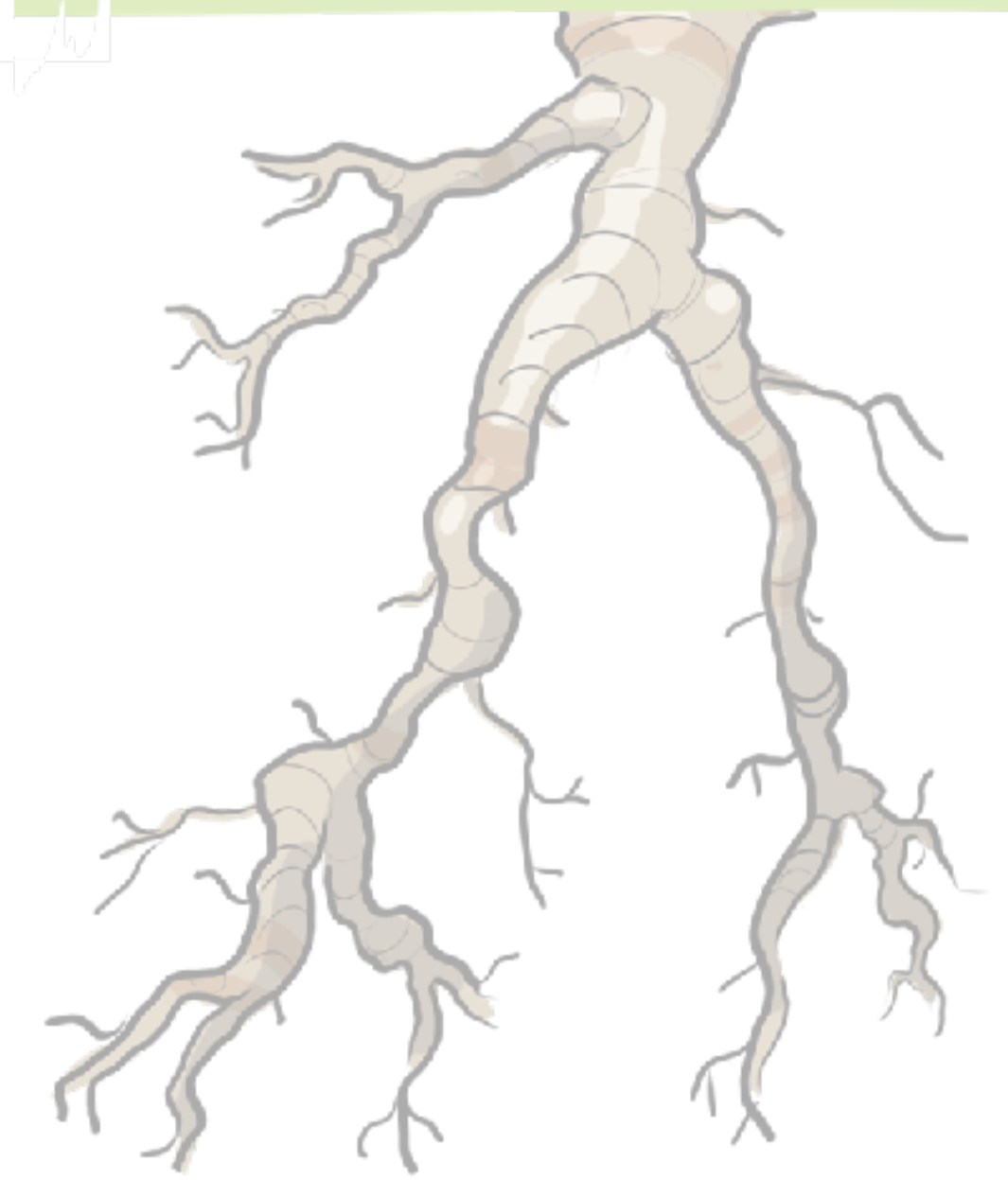
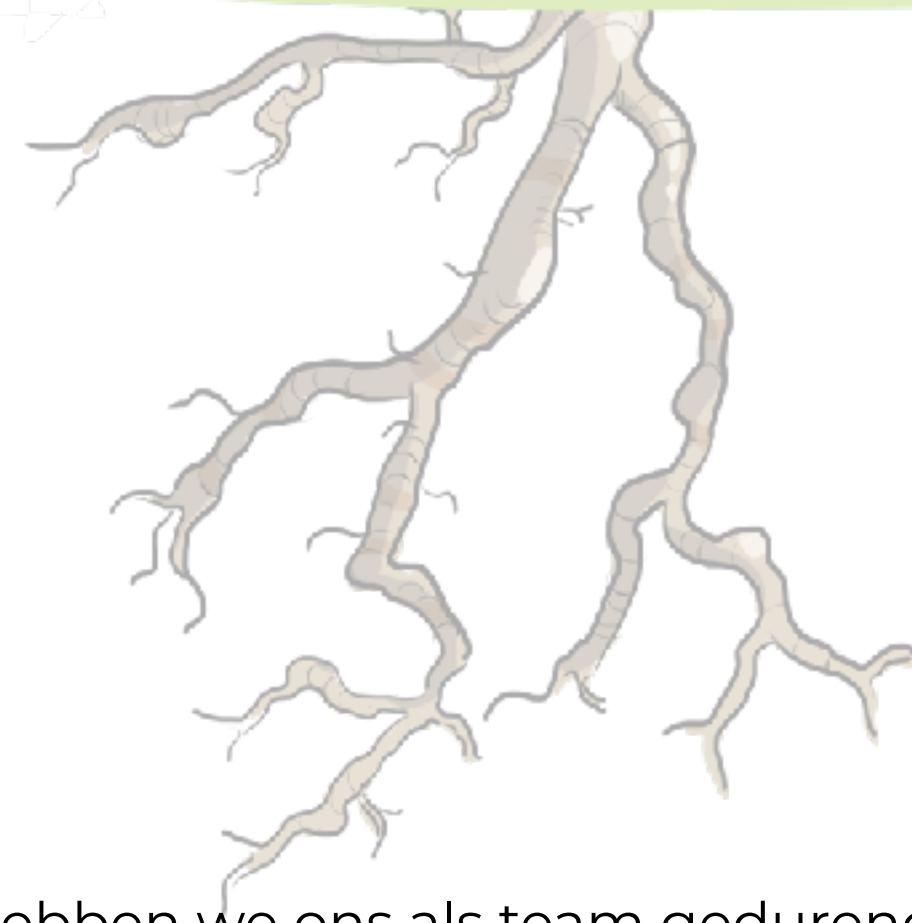
**RAPPORTAGE & ADVIES OVER HET
TOEKOMSTGESPREK LANDELIJK GEBIED**

VOOR

DE MT'S VAN DE NF-RTLГ EN DE IPSN-IPO

DOOR

OLGA VAN KALLES (LNV), GERT-JAN DE GRAAF (LNV), KARSTEN SCHIPPERHEIJN (IPSN), MARJA VAN SCHIE (P2) EN PIETER VAN REE (RHDHV)
DEFINITIEVE VERSIE OKTOBER 2023

Over 'Dieper Wortelen'

Met de oogst van zo'n 80 interviews hebben we ons als team gedurende 24 uur teruggetrokken op de zolder van een boerderij nabij Lunteren. Jan Dirk en Peter maken daar met hun team kaas en boeren met de natuur mee. Jan Dirk liet zien hoe hij het bodemleven in zeven jaar heeft teruggebracht en hoe zijn land en zijn koeien floreren. "Het is een kwestie van dieper wortelen", vertelde hij, "dat zie je terug in de wei en dat proef je terug in mijn kaas". Het motto van 'dieper wortelen' hebben we als metafoor overgenomen: als het lukt om gedurende meerdere jaren serieus te investeren in dialoog en in levende netwerken, dan creëert dat een gezonde bodem voor de veranderingen in het landelijk gebied die linksom of rechtsom nodig zijn. Vrije en veilige ruimte voor het goede gesprek is onmisbaar. Daarover gaat deze rapportage en ons advies.

Doorpakken èn dialoog

De toekomst van het landelijk gebied verdient alle aandacht. In het landelijk gebied wonen, werken en recreëren mensen, agrariërs hebben er hun bedrijven en onze natuurgebieden liggen daar. De vraagstukken die aan de orde zijn gaan over herstel van natuur en biodiversiteit, over het verbeteren van de waterkwaliteit, over herstel van de bodemkwaliteit, over omgaan met klimaatverandering, over het terugdringen van de stikstofuitstoot en over de toekomst van de landbouw. Deze vragen kunnen niet los gezien worden van opgaven rond leefbaarheid, woningbouw, bereikbaarheid en de energietransitie. Kortom: er speelt heel veel en alles hangt met alles samen. Bovendien raken de mogelijke oplossingen veel mensen direct, in hun bedrijf of woonomgeving.

Nederland heeft zich gecommitteerd aan de Europese inspanningen en doelstellingen op het gebied van klimaat, waterkwaliteit, biodiversiteit. De transitie van het landelijk gebied is daarmee een enorme opgave die op alle schaalniveaus goed samenspel tussen overheden, maatschappelijke partners en ondernemers vraagt. Herstel van de natuur en condities in het natuurlijk systeem – stikstof voorop – en eerlijk perspectief voor de landbouw zijn twee kanten van dezelfde medaille. Het is een kwestie van aanpakken en vooral ook van doorpakken.

Essentieel daarbij is dat partijen elkaar verstaan. En dat is momenteel niet altijd het geval. Het vinden van de juiste toon voor het gesprek over de aanpak van de transitie landelijk gebied is lastig. De druk op de thema's leidt eerder tot polarisatie dan tot het vinden van gemeenschappelijkheid en nuance. Het vertrouwen is zoek. Dit verlangt dat alle partijen - en minimaal de samenwerkende overheden - zich zouden moeten inspannen om parallel aan het doorpakken (in termen van beleid en uitvoering) zouden moeten werken aan een duurzame dialoog gericht op depolarisatie. Daarover gaat dit advies: het toekomstgesprek dat bijdraagt aan vertrouwen in de uitvoering. Waarbij taal en actie zich ook verbinden aan de inhoudelijke knelpunten die zich vandaag en morgen voordoen in de transitie zelf.

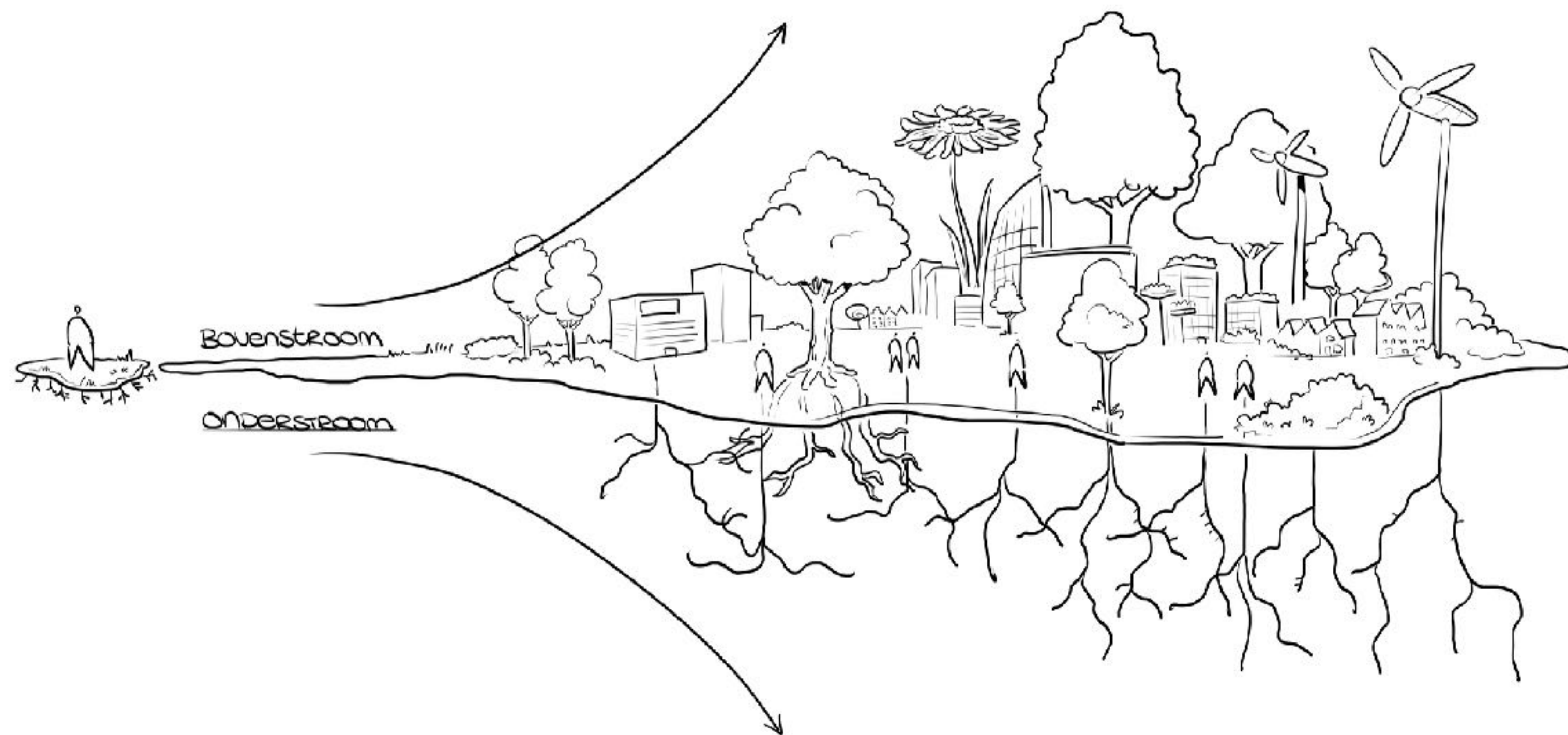
Samenvatting

DIEPER WORTELEN

het verbinden van onderstroom met bovenstroom, van de alledaagse praktijk met de beleidswereld. Investeren in dialoog en levende netwerken creëert een gezonde en onmisbare bodem voor veranderingen in het landelijk gebied, dat is de kern van ons advies.

Stel de praktijk in gebieden centraal. De toekomst is in elk gebied anders: meervoudig en meerkleurig. Het gesprek over de toekomst van het landelijk gebied wordt daarom ook op meer plekken gevoerd. We willen via dialoog inzetten op **depolarisatie**.

Door niet boven maar tussen de partijen te gaan staan en door beweging vanuit het midden te creëren. Juist in dat (vaak stille) midden zit de veranderbereidheid.

VIJF AANBEVELINGEN

1. Maak van transitie meer mensenwerk
2. Creëer verlangen naar de toekomst
3. Zorg voor een tussenruimte voor dialoog
4. Help knelpunten in de uitvoering weg te nemen
5. Transitie kan niet zonder verandering in eigen organisaties

Bovendien:
zorg voor **gedeeld eigenaarschap** van een meerjarige en meervoudige dialoog. Zet als Rijk, provincies en regio's samen met de stakeholders de schouders onder het toekomstgesprek. Investeer in elkaar.

MAAK van TRANSITIE
MENSENWERK

DE TRANSITIE
BEGINT BIJ
JEZELF

VERLANGEN
NAAR
TOEKOMST

HELP
KNELPUNTEN
OPlossen

EEN VEILIGE
TUSSENruimte

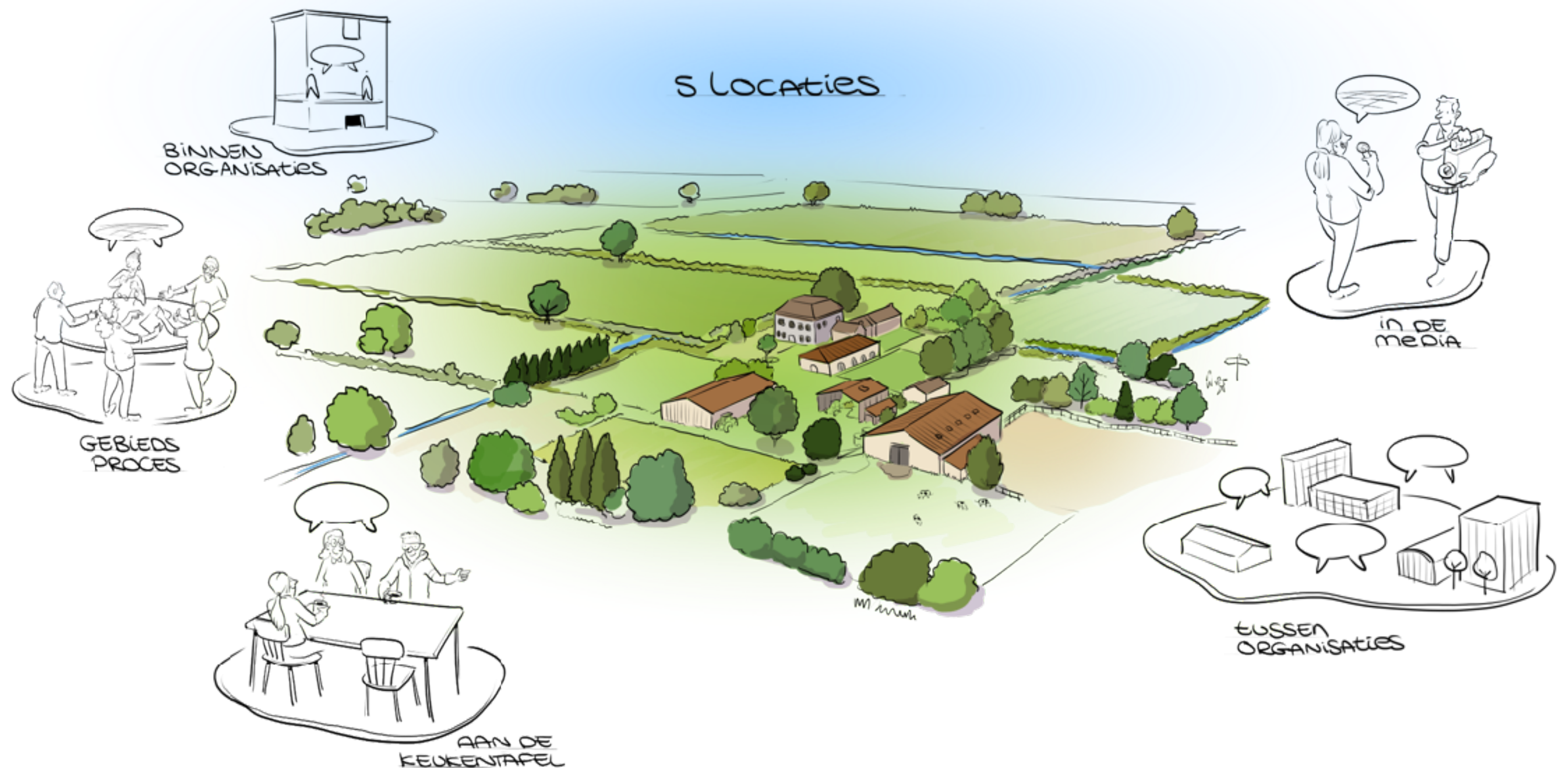

OVER HET TOEKOMST GESPREK LANDELIJK GEBIED

Op basis van de 80 interviews die we hebben gevoerd en 20 documenten die we hebben gescand enkele conclusies over het toekomstgesprek.

- Het is meervoudig, vond op verschillende plekken plaats en kent diverse vormen.
- Helpt bestuurders, beleidsmakers, boeren, beheerders en anderen om creatief en effectief te anticiperen op veranderingen in het landelijk gebied
- Omringt, voedt en beschermt de veranderingen in het landelijk gebied
- Creëert nieuwe tussenruimte
- Biedt handvatten voor bestaande gesprekken
- Levert ideeën voor nu nog niet gevoerde gesprekken

98% van de geïnterviewden vindt het toekomstgesprek belangrijk en nodig
95% van de gesprekspartners vindt dat nu de juiste timing is

Inhoudsopgave

1. Onze opdracht en aanpak
2. Beelden bij het toekomstgesprek
3. Hoe partijen in het landelijk gebied er in staan
4. Belemmerende en helpende patronen
5. Ons advies: vooruitstappen, vermenigvuldigen en delen
6. Praktijkvoorbeelden
7. Verder vanaf hier

Bijlagen

1. Krachtenveldanalyse
2. Opbrengsten reflectiebijeenkomsten

Separaat

Open Actieagenda

1

Onze opdracht en aanpak

In gesprek over de uitvoering

- In gesprek met de boer over de uitvoering transitie
- en tegelijk breder kijken en meer mensen spreken (landelijk gebied > landbouw)
- Opdracht van RTLG en IPSN: verken nut en noodzaak van een toekomstgesprek over het landelijk gebied.
- 80 interviews met boeren, natuurbeschermers, banken, wetenschappers, bestuurders en ambtenaren plus rapporten en onderzoeken betrokken.
- Deze rapportage & advies vormen de basis voor concrete acties, het delen van het eigenaarschap en vervolgesprekken.

In de tweede helft van 2022 is zowel binnen de RTLG als de IPSN veelvuldig gesproken over hoe alle betrokkenen met elkaar in gesprek zijn over transitie landelijk gebied, hoe we dit beter kunnen inrichten en wat daarvoor nodig is. Dat gaat over meer dan enkel het 'gesprek-met-de-boer'. Vanuit de MT's van de RTLG (netwerkfaciliteit) en de IPSN is opdracht gegeven om de mogelijkheden te verkennen van een langjarig en toekomstgericht gesprek in het landelijk gebied. Door een klein team van LNV, IPO en enkele adviseurs van buiten zijn circa 80 interviews afgenomen over nut, noodzaak, timing, vorm en inhoud van zo'n gesprek. Met boeren, banken, natuurbeschermers en milieuactivisten. Maar ook met ambtenaren en bestuurders van rijk, provincies, waterschappen en gemeenten. En met een aantal wetenschappers en onafhankelijke denkers. Deze tussenrapportage is de oogst van die verkennende gesprekken met als resultante een aantal denkrichtingen (advies) en voorstellen voor acties in 2023 en 2024. Die we vanaf dit najaar in gang willen gaan zetten.

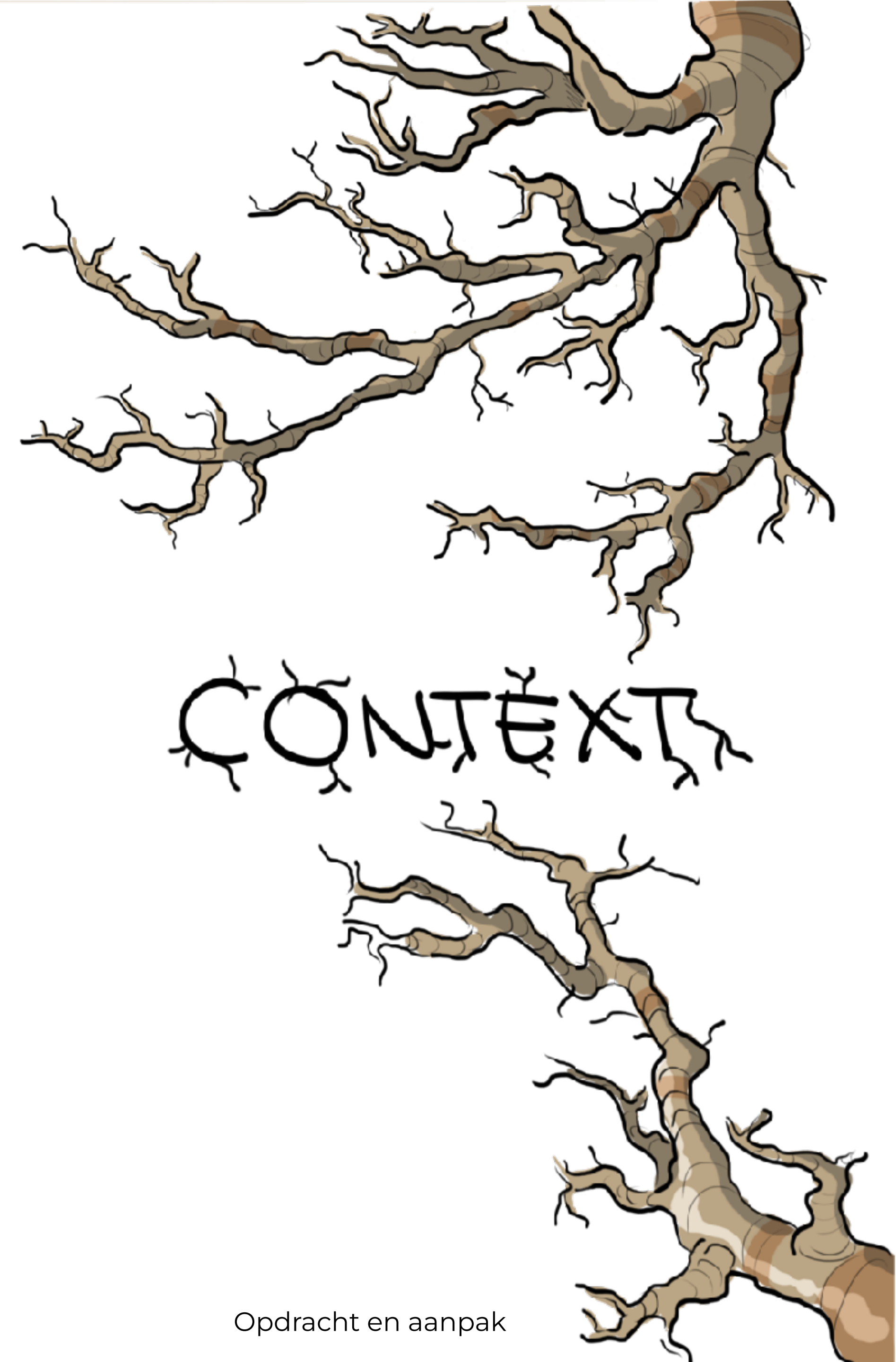
Context

Van gefragmenteerd naar gestructureerd

- **Remkes: komen tot een open en reëel overleg klimaat.**
- **Lange adem nodig om met partijen in gesprek te gaan en te blijven.**
- **Er wordt veel gepraat, maar het resoneert nog onvoldoende tussen tafels en tussen praktijk en beleid.**
- **Vorbij polarisatie: beweging maken vanuit het midden.**

Dit traject sluit aan bij het advies dat Johan Remkes najaar 2022 uitbracht ('Wat kan wel'). Hij stelde dat een open en reëel overlegklimaat inspanningen van de overheid en van alle betrokken sectoren in het landelijk gebied vraagt. In zo'n overlegklimaat dragen alle partijen verantwoordelijkheid voor het gesprek, worden moeilijke onderwerpen niet uit de weg gegaan en worden problemen opgelost. In zo'n overlegklimaat zijn partijen bereid om te bouwen aan het onderling vertrouwen en om een effectieve werkwijze te ontwikkelen waar ze trots op kunnen zijn: zo pakken wij dit soort ingewikkelde vraagstukken in Nederland aan. Maar hoe versterken we zo'n open en reëel overlegklimaat? En op welke manier draagt dit bij aan het realiseren van de opgaven in gebieden? Daarover gingen de interviews en daarover gaat deze tussenrapportage. We hebben veel bevlogen mensen gesproken. In feite is daarmee het toekomstgesprek al begonnen.

Het gesprek met de verschillende groepen en individuen in het landelijk gebied moet en kan beter, is de veronderstelling. Mensen en organisaties zeggen 'zich niet gehoord te voelen', 'te laat betrokken te zijn' of haken af 'omdat het toch geen zin heeft om mee te praten want er wordt over ons beslist'. Net zomin als er sprake is van één landelijk gebied of één groep stakeholders, is er sprake van hèt gesprek. Het is nuttig om te onderzoeken hoe breed de kritische signalen gedeeld worden, of er nuances zijn en wat niet gehoord wordt. Maar ook welke mogelijkheden partijen zien voor een dialoog over een gedeelde toekomst én het wegnemen van obstakels voor oplossingen van morgen en overmorgen. Vertrouwen komt te voet en gaat te paard: er is beslist een lange adem nodig om via een dialoog bij te dragen aan beweging.

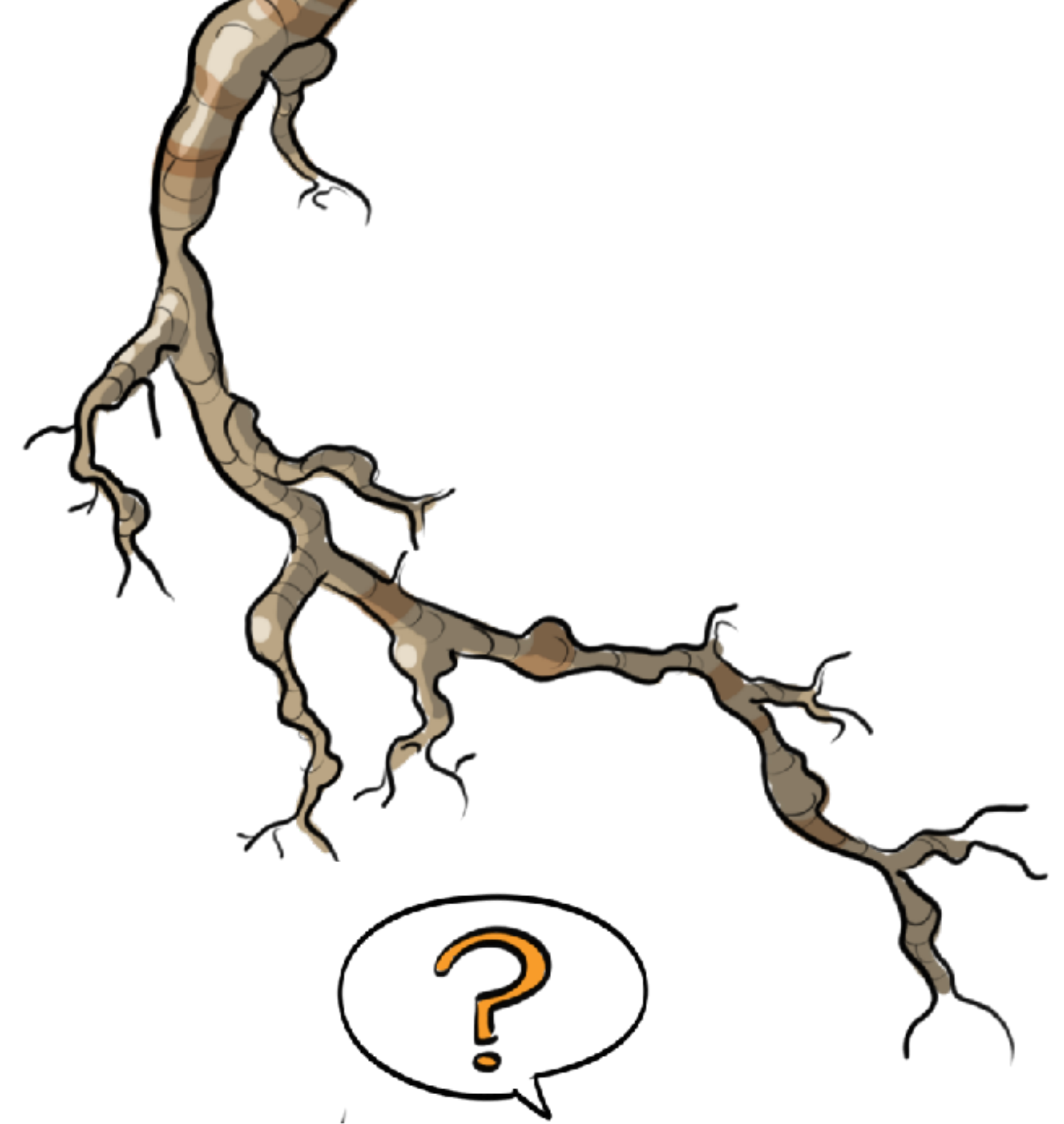
De startvraag voor de interviews en deze rapportage

Werkenderwijs hebben we de uitgangsvraag voor deze verkenning als volgt geformuleerd:

Kan een constructieve dialoog helpen om de transitie van het landelijk gebied vandaag en morgen te vergemakkelijken en zo ja hoe?

Er zijn zonder meer vele goede voorbeelden van gebiedsprocessen in Nederland, ook in het landelijk gebied. Ons land heeft een traditie in polderen. Maar er zijn ook tal van gebieden waar men nog zoekend is. Of waarbij partijen vergeten zijn en of men om de hete brei van actuele thema's heen loopt. "De factor toeval is nog te groot", stelde iemand, "òf we worden uitgenodigd en wanneer, dat is onduidelijk". Wat geldt voor gebieden geldt ook voor het nationale niveau en het provinciale niveau: er worden aan allerlei tafels en bijzettafels gesprekken of onderhandelingen gevoerd, maar het voelt allemaal nog gefragmenteerd. "Het resoneert nog onvoldoende tussen de praktijkmensen en de systeemwereld", zeggen gesprekspartners. Met ons traject willen we bijdragen aan meer structuur in het toekomstgesprek: vooruitstappen, maar wel doordacht en stap voor stap.

Het vinden van de juiste toon is niet eenvoudig. De transitie landelijk gebied – natuur, water, klimaat en landbouw- is momenteel erg politiek en het Haagse debat heeft gesprekken in de streek geïnfecteerd, stellen verschillende respondenten. Deze politieke druk leidt eerder tot polarisatie dan tot het vinden van gemeenschappelijkheid en nuance. Daarom zouden betrokkenen zich moeten inspannen om parallel aan de alledaagse politiek te bouwen aan een duurzame dialoog. Dat is niet het overnemen van gesprekken die provincies, waterschappen, gemeenten of belangenorganisaties vanuit hun verantwoordelijkheid al jarenlang voeren. Ook niet het ingrijpen op actuele dossiers zoals het landbouwakkoord, piekbelasting of provinciale programma's. Wel het minimaliseren van de factor toeval door het breder inzetten op kennis en kunde om de stem van de omgeving te horen, de processen beter in te richten en daarmee de transitie van het landelijk gebied te ondersteunen.

2

Beelden bij het toekomstgesprek

Het toekomstgesprek is nodig

- 98% van de geïnterviewden vindt het toekomstgesprek belangrijk en nodig,
- 95% van de gesprekspartners vindt dat nu de juiste timing is.
- Het toekomstgesprek vraagt lange adem, maar moet ook korte termijn problemen oplossen.
- Het toekomstgesprek kan helpen de afstand tussen systeem- en leefwereld te overbruggen

Stel dat het lukt

De gesprekspartners zijn op een enkeling na allemaal van mening dat er een beter gesprek over de toekomst van het landelijk gebied kan, dat het nodig is, dat het nu moet (of al eerder had moet worden gestart) en dat alle partijen daar een bijdrage aan kunnen leveren. Een deskundige op het vlak van dialoog gaf aan meer inzicht nodig te hebben in het huidige gespreksklimaat, de dominante verhalen en de bereidheid om die verhalen indien nodig aan te passen, om in te schatten of en welke vormen van dialoog effectief kunnen zijn. Een dialoog op het verkeerde moment - of een die niet goed wordt uitgevoerd - kan averechts werken.

We vroegen alle gesprekspartners een beeld te schetsen bij de vraag: “Stel je voor dat het lukt? Hoe ziet het Toekomstgesprek Landelijk Gebied er dan uit?” Het beeld dat geschetst wordt, gaat over een open gesprek, waar ruimte is voor alle perspectieven en nieuwe oplossingen, waar echt geluisterd wordt en waar gesprekspartners elkaar respecteren. Machtsvrij en gelijkwaardig aan tafel. Aan de keukentafel bij agrariërs kunnen overheidsmedewerkers op respect rekenen als ze echt kennis van zaken hebben. Naast kennis van zaken wordt aan de overheid bestuurlijke moed gevraagd én nederigheid. Er wordt vaak gesproken over de behoefte aan duidelijkheid, die meer over doelen en richtingen dan over maatregelen gaat.

Het Toekomstgesprek Landelijk Gebied is niet de eerste poging om de transitie in het landelijk gebied beter te faciliteren. Sommige initiatieven zijn afgerond, sommige lopen nog. Regelmatig hoorden we teleurstelling over het niet goed, of gebrekkig benutten van de oogst van diverse initiatieven. Die vrees vertaalt zich ook naar ons Toekomstgesprek: “Wat gaat er met de uitkomst gebeuren?”.

We spraken diverse mensen die al vooruit stappen. Veel delen een sterke behoefte aan zichtbaar resultaat. De taal van de praktijk en de beleving van agrariërs sluit onvoldoende aan bij de systeemtaal van de overheid. Er lijkt grote behoefte om het gat te overbruggen. Uit de gesprekken klinkt ook vermoeidheid als het over de tegenstelling tussen overheid en boeren gaat. Polariteit tussen landbouw en natuur kwam in de gesprekken uiteindelijk niet zo vaak naar voren. Er is bij alle gesprekspartners een grote behoefte om samen de schouders onder een nieuwe toekomst voor het landelijk gebied te zetten.

QUOTES

“Polarisatie is het gevolg van onze gesprekken.”

“Een gesprek op basis van gelijkwaardigheid betekent dat je echt kunt luisteren naar iemand waar je het niet mee eens bent.”

“Stuur mensen naar voren die precies weten waar het over gaat.”

“Het is misschien de taak van een ambtenaar om politiek en samenleving goed te laten samenwerken.”

“Ik denk niet in top-down of bottom-up, ik denk in ‘van binnenuit’.”

“Ik voel mij door de wetgever weggezet als vijand van de natuur. Dat raakt mij.”

“We moeten weer vrienden maken. Vrienden van het platteland. Vrienden helpen elkaar en spreken elkaar aan.”

De praktijk in gebieden centraal

Het gesprek over de toekomst van het landelijk gebied vindt op verschillende plekken plaats. En op sommige plekken ontbreekt het nog. Wij onderscheiden voorlopig de volgende gespreksplaatsen:

1. DE KEUKENTAFEL

De boer en de boerin: besloten, soms in familieverband, met collega boeren, met adviseurs of ambtenaren.

2. ALS ONDERDEEL GEBIEDSPROCESSEN

Alle provincies kennen gebiedsprocessen gericht op visievorming en uitvoering. Vrijwel altijd met medeoverheden. De invulling en betrokkenheid van maatschappelijke organisaties, boeren en burgers varieert.

3. BINNEN ORGANISATIES

Veel organisaties zijn bezig met visieontwikkeling op het landelijk gebied; met gesprekken hoe zich te organiseren en te verhouden tot actuele ontwikkelingen; over het verwerven van inzicht en overzicht.

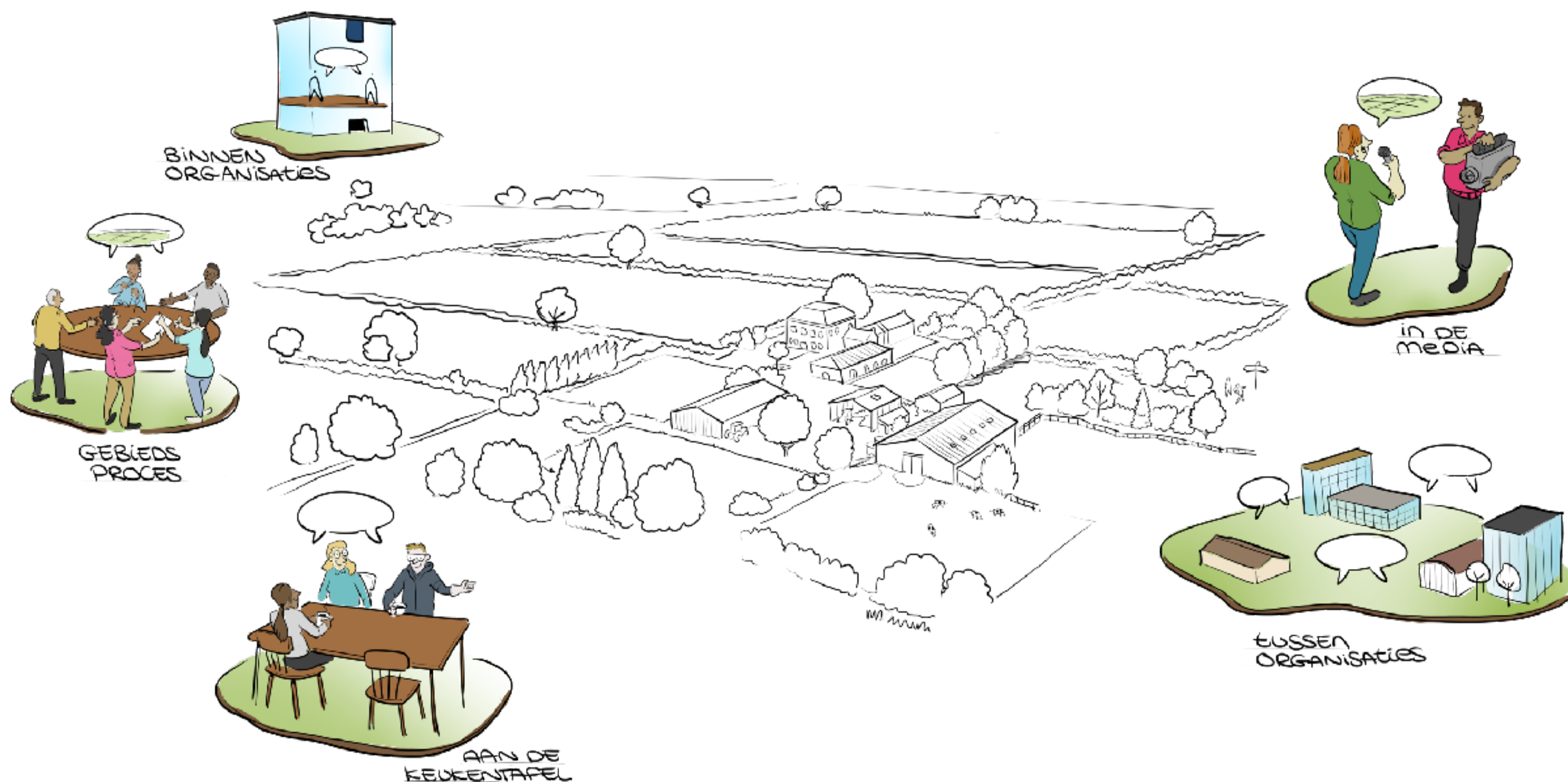
4. TUSSEN ORGANISATIES

Variërend van concrete initiatieven vanuit de samenleving tot ambtelijke en bestuurlijke afstemming tussen overheden en met maatschappelijke organisaties.

5. IN DE MEDIA

Vaak werd genoemd dat in de media relatief veel aandacht uitgaat naar de uitersten en minder naar het 'bewegende midden'. We herkennen die indruk, maar we hebben dit niet wetenschappelijk getoetst.

In en om het gebied gaan staan

“Er zijn gesprekspartners nodig die zich kunnen verplaatsen in de belangen en de opgaven van de ander, én die goed weten wat de doelen zijn.”

“Ik vind dat we een rol moeten pakken, maar ik weet niet of mijn collega's dat ook vinden.”

“Transitie is niet alleen van koplopers, maar ook van ‘gangbaren’ en mensen die bereidheid hebben tot bewegen.”

“Het is een kleine groep die zo hard schreeuwt: fel, feller, felst. Die groep krijgt aandacht van de media. Sleutelwoord is dialoog.”

“Echt integraal werken is razend moeilijk. Ik ken geen bestuurder is die tegen integrale benadering is, maar evenmin bestuurders die precies weten hoe zij dit kunnen aanpakken.”

Ons inziens ontbreekt het brede gesprek in de samenleving - tussen burgers, boeren en beleidsmakers - over de toekomst van het landelijk gebied. Er wordt weinig ruimte ervaren voor veilige & dappere gesprekken. Gesprekken waarin er ook plaats is voor emotie en onzekerheid. En het verkennen van nieuwe mogelijkheden waar je nog niet direct aan gehouden wilt worden. Dwarsverbanden worden gemist: partijen weten vaak niet van elkaar en wat op de verschillende tafels wordt besproken. Ook worden onderwerpen gemist, zoals een visie op voedsel en voedselproductie in de toekomst of de ruimtelijke kwaliteit van het (platte)landschap. Een samenhangend wetenschappelijk discours over de kwaliteit van het gesprek in en over het landelijk gebied hebben we nog niet ontdekt, wel sporen daarvan. Veel waardevolle inbreng is op losse plekken te vinden. Behalve met enkele banken, hebben nog geen gesprekken met de keten plaatsgevonden.

Randvoorwaarden

OM DE KANS VAN SLAGEN VAN HET TOEKOMSTGESPREK TE VERGROTEN

Uit de gesprekken blijkt dat er zes belangrijke randvoorwaarden zijn om Het Toekomstgesprek Landelijk Gebied succesvol te laten zijn:

1. BOEGBEELDEN - ZOWEL LOKALE ALS NATIONALE HELDEN

Mensen die de essentie van het Toekomstgesprek Nationaal Gebied belichamen, dit laten zien in hun werk en uitdragen in hun netwerk. Nationaal, provinciaal en lokaal; overheden, agrarische organisaties, natuur organisaties en andere bewoners in de gebieden.

2. GA ER VOOR EN HOUD VOL

Vertrouwen (hernieuwd) opbouwen en onderhouden kost tijd. Het Toekomstgesprek Landelijk Gebied vraagt meerjarig investeren, volhouden bij tegenslag én als het goed gaat.

3. STEL DE GEBIEDEN CENTRAAL

Daar komen de leefwereld van mensen die er wonen, werken en recreëren en de systeemwereld van beleid en financiering bij elkaar.

4. KOM KIJKEN EN LUISTEREN

Ga de gebieden in. Verdiep je serieus in je gesprekspartners en laat je verrassen. Stel je open.

5. ZORG VOOR KENNIS EN KUNDE

Professionele en onafhankelijke gespreksleiders indien nodig. Kom aan tafel met verstand van zaken en durf gezamenlijk te onderzoeken wat de mogelijkheden zijn als de kennis ontbreekt. Wordt het samen eens over de feiten. Wees voorbereid.

6. VERANKER HET EIGENAARSCHAP VAN HET TOEKOMSTGESPREK

Omdat het toekomstgesprek op veel plekken plaatsvindt, kent het ook vele eigenaren. Borg direct het eigenaarschap van de vervolgstappen van dit tussenresultaat.

QUOTES

“Als je zelf de verandering niet wilt, moet je ook niet degene zijn die de leiding heeft over de transitie.”

“Dialogo betekent in gesprek komen én blijven.”

“Als wij komen, blijven we 20 jaar. En daarna gaat het nog door.”

“Soms is het nodig om onafhankelijk voorzitterschap te hebben, maar in sommige gebieden is men als wat verder in vertrouwen en dan kan één van de stakeholders dat doen.”

“Commitment is het sleutelwoord.”

3

Hoe partijen in het landelijk gebied erin staan

Werken als één overheid

- **Werken als één overheid met duidelijkheid over ieders rol**
- **Veel besef van eigen rol, kritisch op die van anderen: we moeten allemaal leren in transities**
- **Juist in de gebieden komt concrete samenwerking tussen partijen tot stand**

Er blijkt veel behoefte aan het verbeteren van het gespreksklimaat. Er gaat veel goed, maar bij vele partners is ook nog een wereld te winnen. Dit gaat niet vanzelf, kost inspanning, attentie en tijd.

Er is veel bereidheid tot het gesprek. Uiteraard kennen de diverse groepen van boeren, politici, ambtenaren, milieu- en natuurorganisaties allemaal zeer uitgesproken mensen. Mensen die zich roeren in het debat, vaak op de flanken. Maar juist ook binnen deze groepen tref je 'het midden' aan: mensen die de nuance zoeken en vinden. Zo zal een groot deel van de transitie van 'de agrarische sector' niet bereikt worden door alleen de zogenaamde koplopers, maar door veranderingen die de 'gangbare'-middengroep gaat realiseren. En, zo hoorden wij in veel gesprekken: veel agrariërs zijn al volop aan het bewegen. Zij bereiden zich voor op stappen die zij onvermijdelijk gaan nemen, voor de eigen toekomst én die van het natuur en milieu.

En verder zijn er veel sleutelfiguren uit het midden, die niet per sé tot de agrarische sector of natuur- en milieugroepen gerekend kunnen worden. Informeel leiderschap in de lokale gemeenschap, heet dat. Dat kan om heel verschillende verbindende mensen gaan. In het ene dorp is het de dominee, in het andere de eigenaar van de supermarkt, de penningmeester van de sportvereniging, de bankdirecteur, de (ex-) wethouder of de dame die gesprekken organiseert in het buurthuis. Plaatselijke helden zijn nodig, stelden meerdere gesprekspartners. Kenmerkend aan deze plaatselijke helden: ze hebben een luisterend oor, gezag dat los staat van hun formele functie, bieden continuïteit en hebben oog voor de belangen van alle partners. Zoals iemand kernachtig verwoorde: "maak van de transitie weer mensenwerk".

QUOTES

"Rijk, bied duidelijkheid over het wat en laat het hoe aan de gebieden over."

"Wij zijn de toekomstdialoog met het landelijk gebied eigenlijk al aan het voeren." (provincies)

"Benoem beter wat provincies verstaan onder rol van regisseur. Er zijn onderling grote verschillen."

"Rol in gebiedsprocessen vanwege de goede contacten en ervaring in het gebied." (waterschappen)

"Zij kennen hun inwoners, ondernemers, bedrijven en natuurorganisaties." (gemeenten)

"Als je aanklopt en vraagt 'waar kan ik je mee helpen' laat ik je meteen binnen" (agrariërs)

"wij werken nauw samen met partners in de gebieden en kennen de omgevingspartijen" (natuurorganisaties)

"Alleen samen kom je eruit"

Cijfers

De verandering is al in volle gang

Volgens gesprekspartners is een groot deel van de agrarische sector al bezig met veranderingen. Je zou kunnen stellen dat een groot deel van het niet-gepolariseerde midden juist in deze grote groep zit. Ook zeggen veel agrariërs zelf veel oog te hebben voor natuur. En gebiedskenner bij uitstek te zijn. “Wij laten soms dingen zien die door de wetenschap als onmogelijk worden geacht.”

Het ‘Adviesrapport meerjarige sociaaleconomische begeleiding van agrariërs’ (WING, 2022) bevestigt de inschatting van onze gesprekspartners dat veel agrariërs denken of al bezig zijn met verandering. WING onderscheidt vier categorieën van boeren en tuinders:

Boeren en tuinders die **vastlopen**, die het niet meer zien zitten.

Boeren en tuinders die **vast blijven houden** aan hoe het is, die niet willen veranderen.

Boeren en tuinders die op zich wel **willen**, maar niet weten hoe.

Boeren en tuinders die **plannen** hebben voor de toekomst en daar al volop mee bezig zijn.

Uitgaande van een totaal aantal van 52.000 agrarische ondernemers (CBS) in Nederland, schatten de opstellers van het adviesrapport de verdeling over de categorieën als volgt in:

Categorie Vastlopers 10% van de boeren en tuinders, circa 5.200 ondernemers

Categorie Behoudend 20% van de boeren en tuinders, circa 10.400 ondernemers

Categorie Welwillend 55% van de boeren en tuinders, circa 28.600 ondernemers

Categorie Veranderaars 15% van de boeren en tuinders, circa 7.800 ondernemers

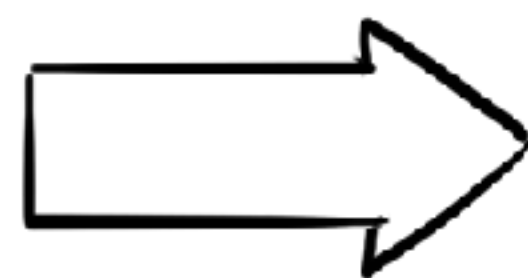
Afgaande op deze cijfers zou nu al zo'n 70% van de boeren in gesprek zijn of willen gaan over de transitie in het landelijk gebied.

Van top-down sturing naar netwerkrelaties

Van
TOP DOWN

Naar
NETWERK

Netwerk van betrokkenheid

De begrippen 'top down' en 'samenwerking' wringen. Twee belangrijke en samenhangende patronen die we tegenkwamen in de krachtenveldanalyse:

1. Allereerst spreken veel stakeholders over een combinatie van top down en bottom up. Van netwerkrelaties en ook van middle up and down. Soms zijn partijen zelf in de lead, andere momenten weer niet. Daarom is de verbeelding van het traditionele huis van Thorbecke met verdiepingen en daaronder weer de actoren in de samenleving (linker plaatje) niet meer van deze tijd. Is het niet beter te kiezen voor een cirkel van netwerkbetrokkenen? Zoals het netwerk rondom "het gebied" of rondom "de transitie landelijk gebied" (middelste plaatje).
2. Vervolgens geven veel gesprekspartners aan dat in dit netwerk alle betrokkenen duidelijkheid moeten geven aan hun rol (waartoe ben je op aarde), het belang (welk belang streef je na in dit tijdperk van verandering) en wat is jouw toegevoegde waarde (welke bijdrage lever je?). Het schema rechtsonder toont een wirwar van relaties. Het schema is bewust gekanteld, het is niet relevant wie bovenaan staat.

In bijlage 1 bij dit advies is een krachtenveldanalyse opgenomen. Daarin zoomen we per groep van stakeholders in op hoe zij staan tegenover het toekomstgesprek over de transitie landelijk gebied en welke rol zij voor zichzelf zien en voor andere partijen.

QUOTES

"Nuancering is: iemand is niet alleen boer, ambtenaar, bestuurder, belangenvertegenwoordiger, natuurbeschermer of industrieel. Denk niet alleen in doelgroepen."

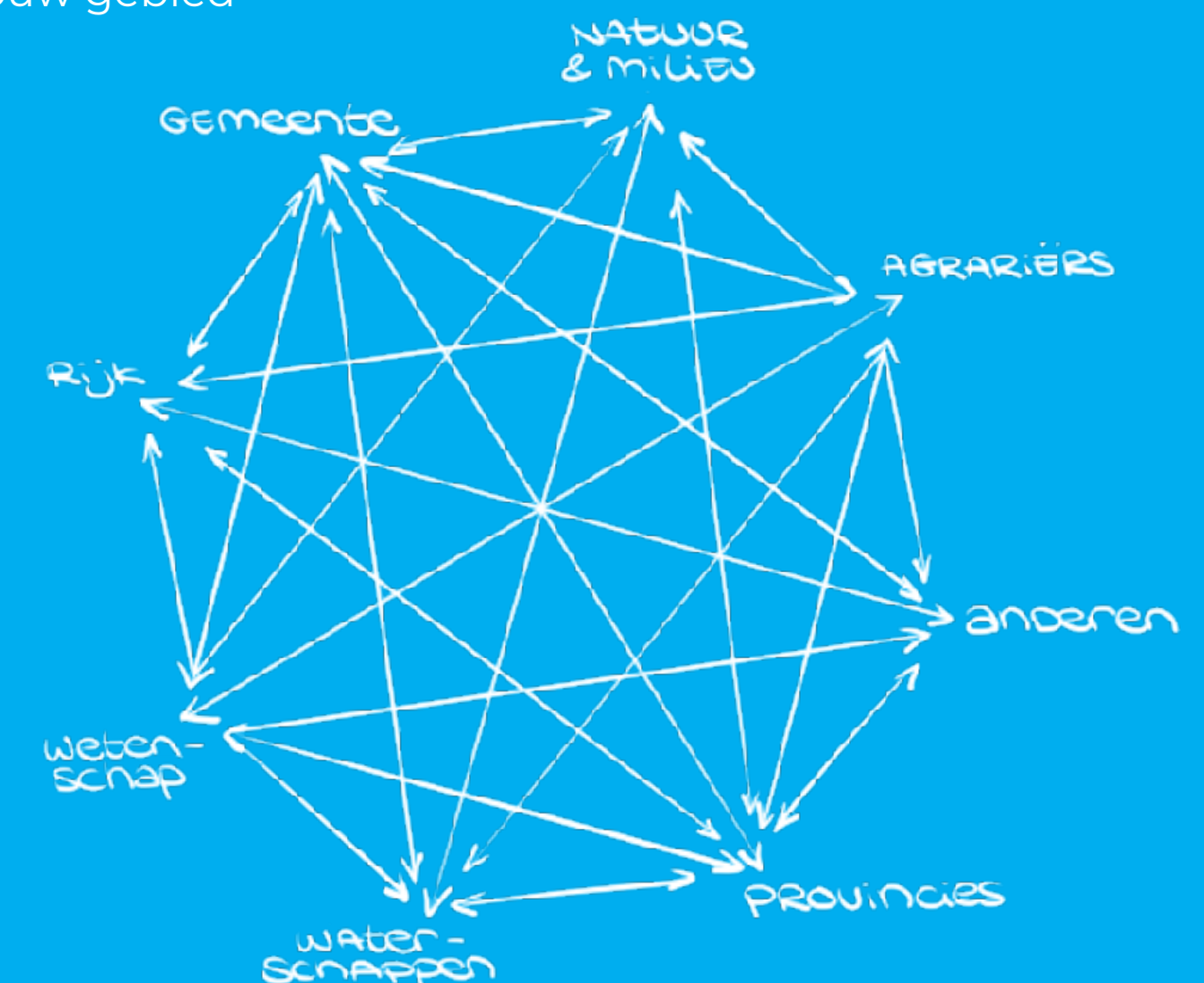
"Er is behoefte aan het verbeteren van het gespreksklimaat."

"Er gaat veel goed, maar er is ook nog een wereld te winnen. Dit gaat niet vanzelf, kost inspanning, attentie en tijd."

"Ik spreek liever over een streekholderanalyse."

"Maak van de transitie weer mensenwerk."

"Het gaat niet om transitie, maar om de toekomst van jouw gebied"

Hoe partijen in het landelijk gebied erin staan

4

Belemmerende en helpende patronen

Belemmerende patronen In het gesprek van veranderen

- **De huidige opzet lijkt een ‘cascade’:** het Rijk bedenkt de doelen, provincies maken gebiedsprogramma’s en leggen de uitvoering bij gemeenten en andere partijen.
- **Doorfluisteren:** tussen iedere laag wordt het verhaal afgezwakt of net wat anders verteld.
- **Verskillende ministeries met verschillende boodschappen, het stapelen van opgaven.**
- **Niet werkelijk luisteren of oprecht interesse hebben in de praktijk of het bestuur.**
- **Geen ruimte voor ideeën, voor initiatief van onderop; dominantie van technocratisch discours.**
- **Zelfs jonge ambtenaren, jonge boeren of jonge natuurbeschermers worden snel in een keurslijf gedrukt, waardoor ze creativiteit en frisheid verliezen.**

Om grip te krijgen vereenvoudigen we de complexiteit met structuren en werkwijzen. Er komt een toename in coördinatie, afstemming, verantwoording en deadlines. Veel energie gaat daarmee verloren. Structuur lijkt belangrijker dan de inhoud, dan de maatschappelijke opgaven. Er lijkt vaak nauwelijks ruimte voor ideeën, voor initiatief van onderop, voor oplossingen in plaats van regelingen. Het voedt het gevoel van een technocratisch discours. Zand in de machine.

Waarom is het herkennen van patronen belangrijk? Het herkennen van patronen en je ervan bewust zijn dat je zelf mogelijk onderdeel bent van een patroon, kan helpen in het doorbreken daarvan. De meeste aandacht gaat vaak uit naar ‘wat niet goed gaat’. Naar het probleem in plaats van de oplossing. Het komt ook vaak voor dat partijen vasthouden aan patronen om zelf niet te hoeven bewegen. Door de focus te verleggen naar ‘wat wel werkt’, geeft het vinden en herkennen van helpende patronen inspiratie en energie. Daarmee kun je een start maken met transitie in het klein of in het groot. Zoeken naar katalysatoren die zorgen voor beweging en wegnemen van obstakels.

QUOTES

“Nu is het een dialoog tussen doven, maar wat willen we wel?”

“Afbakening was heel lang het adagium; je bent ervan of je bent er niet van. Die grondhouding zit er nog steeds onder. Misschien zouden we daar van af moeten.”

“Het helpt om te praten en denken vanuit het gebied, want daar hebben mensen grip op.”

“Opvallend is dat we nog nooit zoveel hebben gedaan aan participatie als nu, maar dat het vertrouwen er niet op is toegenomen.”

Doorbreken van patronen

Dit zijn o.i. helpende elementen die tot nieuwe patronen kunnen leiden:

- **Het gesprek voorzien van een bepaalde richting. Daarbij in ogenschouw dat hét perspectief (of eindbeeld) nog niet geven kan worden. “Hoe doe je meer met ongeveer?”.**
- **Ruimte voor het rouwproces: afscheid nemen van iets dat is opgebouwd kost tijd en vraagt een luisterend oor.**
- **Zelfreflectie van de organisatie geeft ruimte om je te verdiepen in de ander en een hernieuwde relatie aan te gaan.**
- **Kleine succesjes boeken met elkaar en deze zichtbaar maken. Zoeken naar vliegwielen voor vernieuwing. Daarmee ontstaat handelingsperspectief in een chaotisch en complex geheel.**
- **Transparant zijn als het niet lukt, dat geeft inzicht in de moeite die de ander heeft gedaan.**

De hectiek moet eraf en weg bewegen van de landelijke politiek. Opvallend is dat we nog nooit zoveel hebben gedaan aan participatie als nu, maar dat het vertrouwen er helaas niet op is toegenomen. Het proces vereist goede gesprekspartners die zich kunnen voorstellen wat het belang van de ander is. Er zijn praktijkmensen nodig. We moeten anders met maatschappelijke partners om tafel gaan zitten. In gebieden vooral met de ondernemers en niet met hun vertegenwoordigers, die soms ook politieke belangen hebben. Verhalen in de gebieden gaan ophalen, inspiratie uit praktijkvoorbeelden van de transitie landelijk gebied. Sluit werkelijk aan bij de leefwereld van de mensen en hun culturele identiteit en die van het gebied. Bouw verder op het verleden. Verhalen zijn de sleutel om systeemwereld en leefwereld te koppelen.

NOTA BENE

Wat uit de gesprekken niet expliciet naar voren kwam maar mogelijk wel sluimert:

De werkdruk bij provincies is groot.

De gesprekken blijven behoorlijk respectvol naar elkaar toe. Slechts in een enkel gesprek werd polariserend taalgebruik gebezigd. Citaat “Dociliteit van provincies is echt opvallend”. Terwijl in de (social) media dit veelvuldig voorbij komt; letterlijk en als thema.

Luisteren naar de overheid en je verplaatsen in hun schoenen. Wel werd vaak luisteren naar de boeren genoemd als ontbrekend element bij partijen, waardoor verbinding niet gaat herstellen.

De invloed van de EU: Impact op en kaders op het landelijk gebied en inspirerende voorbeelden.

Depolarisatie Beweging vanuit het midden

Wij hebben ons in dit advies laten inspireren door praktisch filosoof Bart Brandsma ("Polarisatie – inzicht in de dynamiek van wij-zij denken). Zowel door zijn boek uit 2016 als door een masterclass waaraan wij in september 2023 deelnamen.

Brandsma stelt dat polarisatie gaat over een diep geworteld wij-zij denken (en dat is heel iets anders dan een conflict, met een aanleiding, tijd, plaats en probleemeigenaren). Polarisatie is minder goed pakbaar en heeft brandstof nodig. Brandstof zijn meningen van de een over de ander, zowel negatief als positief. Ook met de beste bedoelingen lever je soms brandstof. Polarisatie is onderbuikgevoel en 'pushers' spelen daarop in. Het doet er in feite niet meer toe wat je zegt, hoe je het zegt of dat je het onderbouwt met feiten. Polarisatie gaat voorbij de ratio.

In een gepolariseerd landschap – en misschien is de transitie landelijk gebied wel zoiets – ontstaan meerdere kampen. Net per sé twee kampen, maar allerlei vormen van wij-zij denken. Boeren tegenover natuur, samenleving tegenover overheid. Provincies versus Rijksoverheid, praktijkmensen versus wetenschap enzovoorts. We besteden met z'n allen veel tijd aan de uitersten, aan het bij elkaar brengen van de kampen en het bruggen bouwen tussen A en B. Fout, zegt Brandsma. Want ondertussen is er een midden van welwillenden en veranderaars die je minder goed hoort en van partijen die graag willen veranderen, maar niet weten hoe. De kampen op de flanken hebben er baat bij het midden leeg te eten, om de afwachtenden te verleiden om kleur te bekennen.

Juist vanuit het midden is beweging te verwachten, meent Brandsma. Zoek dat midden op en blaas juist daar het (transitie)gesprek leven in. Geef het stille midden positie en een stem. Identificeer de sleutelfiguren in het debat op gebiedsniveau of in het landelijke discours. Zoek naar de verbindende vraagstukken op dat niveau. Verander het onderwerp van problemen die verdelen naar gezamenlijke kansen die verbinden. Benut polarisatie, want het is tegelijk een kans om beweging te brengen.

BART BRANDSMA
Polarisatie
Inzicht in de dynamiek
van wij-zij denken

5

**Ons advies
vooruitstappen, vermenigvuldigen en delen**

Ons advies

- **Van toeval naar een bewuste en langjarige strategie in dialoog**
- **Juist Rijk en provincies moeten vooruitstappen in het creëren van condities voor het toekomstgesprek, daarbij ondersteund door RTLG en IPSN**
- **Vijf aanbevelingen die vertrekken vanuit mensenwerk**
- **Geen grand design, maar stapje voor stapje – vermenigvuldigen en delen**

Er vinden al allerlei gesprekken plaats vanuit provincies of ministerie met boeren, natuurbeschermers, hun omgeving of tussen overheden die bij de realisatie van de transitie landelijk gebied betrokken zijn. Gesprekken variëren qua karakter, qua schaalniveau of abstractieniveau. Daarbij zijn partijen zoekend naar het creëren van samenhang tussen de afzonderlijke trajecten en lijkt er nog geen sprake van een strategie om rond belangrijke actoren een langjarige vertrouwensrelatie op te bouwen. Andersom zijn er veel praktijkmensen die aansluiting zoeken bij het beleidsdiscours en simpelweg niet gehoord worden.

Het idee dat het nodig is om van toeval naar een bewuste en langjarige strategie voor dialoog toe te werken wordt breed gedragen. En omdat het over de uitvoering van de transitie in heel ons land gaat ligt het voor de hand dat juist rijk en provincies, daarbij ondersteund door RTLG en IPSN naar voren stappen doen. Om verbindingen te leggen en zorgvuldig procesmanagement in de benen te helpen. Veranderen is immers mensenwerk.

Mycorrhiza, dat is het ondergrondse netwerk van schimmeldraden en platenwortels dat de bovenwereld voedt, stevigheid geeft en zorgt voor verbindingen waar het hele ecosysteem beter van wordt. Ook een levend netwerk van mensen en organisaties moet groeien. Moet de kans krijgen dieper te wortelen zodat na verloop van tijd de vruchten geplukt kunnen worden. Dat gaat niet van de ene dag op de andere. Soms doordacht en vaak vanuit het experiment, maar altijd stap voor stap. Rimpelingen maken en toegroeien naar een systeem van meervoudigheid.

QUOTES

“Zorg dat het advies niet op de plank blijft liggen”

“Maak van de interviews niet het zoveelste rapport, maar laat de ideeën liever uitvliegen”

“Ga je samen leren om met de chaos om te gaan of ga je samen meer grip krijgen en sturen op verandering in de goede richting? “

“Het kost veel inspanning, maar uiteindelijk slechts zeven jaar om een levende bodem terug te krijgen.”

Vijf aanbevelingen voor het toekomstgesprek transitie landelijk gebied

Wij denken ons advies te kunnen samenvatten in de volgende aanbevelingen:

- 1. Maak van transitie meer mensenwerk**
- 2. Creëer verlangen naar de toekomst**
- 3. Zorg voor een tussenruimte voor dialoog**
- 4. Help knelpunten in de uitvoering weg te nemen**
- 5. Transitie kan niet zonder verandering in eigen organisaties**

Deze hoofdlijnen zijn terug te voeren op de belemmerende en helpende patronen die we hebben opgehaald via de interviews (H4) en allerlei suggesties van respondenten voor inkleuring van de dialoog. De eerste vier adviezen gaan over interventies die kunnen helpen om beweging te brengen in de transitie buiten. De vijfde gaat over de verandering die beslist nodig is in eigen burelen en bestuurskamers bij de overheid en tussen overheden. Voorbij het beleidsdenken, technocratie en polarisatie op zoek naar de menselijke maat en nieuwe vriendschappen in het landelijk gebied.

Wij kiezen ervoor de vijf aanbevelingen niet te prioriteren en niet in volgorde of tijd te zetten. Nummer 1 is net zo belangrijk als nummer 2 of nummer 5. Zij worden bij voorkeur naast elkaar opgepakt, door alle samenwerkingspartners en in tal van samenwerkingsverbanden. En we leren door te experimenteren.

In onze open actieagenda vertalen we deze vijf aanbevelingen naar concrete acties voor de korte termijn.

QUOTES

“Een goed toekomstgesprek is heel erg nodig: door polarisatie lijkt de transitie nu een gesprek tussen doven.”

“Met een beleidsmatige focus op alleen kritische depositiewaarden, technologische en ruimtelijke maatregelen komen we er namelijk niet. Bij de grote wederombouw van ons platteland zijn immers ook andere, sociale en culturele, waarden in het geding. Die moeten in samenhang worden gedacht en gebracht, om tot houdbare oplossingen te komen die worden gedragen door de samenleving.”

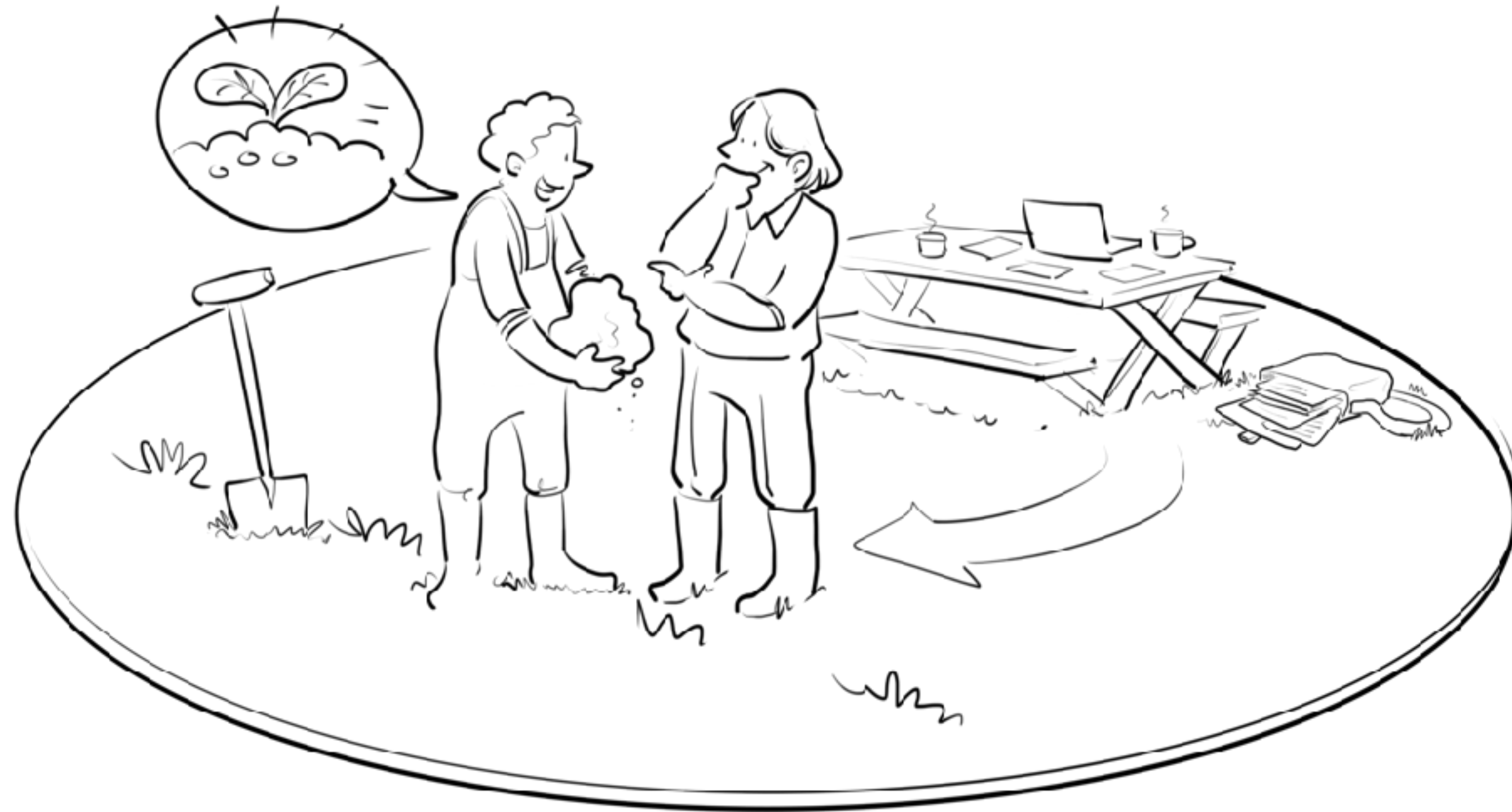
“Vaak blijkt dat de middengroepen - ook wel ‘the silent’ genoemd - genuanceerde beelden heeft en dat het betrekken van juist deze groep kan helpen bij het brengen van beweging.”

“het is een kleine groep die zo hard schreeuwt: fel, feller, felst. Die groep krijgt aandacht van de media. Sleutelwoord is dialoog: weer in gesprek komen én blijven. Ik wil niet op een hoop gegooid worden met blokkeerboeren.”

“Als je een transitie wil, moet je een transformatieve overheid hebben.”

AANBEVELING 1

Maak van de transitie meer mensenwerk

1. Transitie landelijk gebied is uiteindelijk mensenwerk
2. De kloof tussen praktijk en beleidstafel overbruggen met dialoog
3. Gaan kijken, luisteren en nieuwe vrienden maken door te helpen

AANBEVELING 1

Maak van de transitie meer mensenwerk

Focus op innovatie, jaartallen of percentages, vasthouden aan het systeem van de afgelopen decennia: dat staat volgens veel geïnterviewden verandering in de weg. Er is een kloof ontstaan tussen de mensen van de praktijk enerzijds en de beleidsmakers en politiek anderzijds. Partijen verstaan elkaars taal onvoldoende. Feiten worden gewantrouwd. Belangenbehartigers van de sector, de agro-industrie of natuur- en milieuorganisaties staan in de weg. Het ongefilterd gesprek wordt gemist. “Helderheid over de doelen is pas zinvol als die helderheid past in een visie op de lange termijn en de veranderingen die daarvoor nodig zijn”, stelde een gesprekspartner. Wij denken dat het nodig is van transitie weer mensenwerk te maken. Door elkaar toe te laten op het erf of in de bestuurskamer. Door het gesprek aan te gaan en begrip te krijgen voor wat de ander beweegt of juist niet. En dat is meer dan een plichtmatig of eenmalig werkbezoek. Vrienden maken door te luisteren en elkaar te helpen. Voorbij hardnekkige beelden over en weer komen, vanuit het goede gesprek bouwen aan vertrouwen.

#Hoe doen? Suggesties die wij hebben opgepikt zijn bijvoorbeeld buitenbuddy's voor ontmoetingen tussen de beleidswereld en de netwerkende buitenwereld, een gestructureerd gesprek over de kansen van exnoveren (i.p.v. innoveren), inspiratiewandelingen voor kleine gemêleerde gezelschappen op bijzondere plekken. Naast meer gebruikelijke leerkringen, kenniskringen en communities of practice Het in de spotlight zetten van goede voorbeelden geeft zin en inspiratie. Zet de mensen centraal in de gebieden. Weg van ‘frame boer’, of ‘frame ambtenaar’, het is een ‘plattelandsgebeuren’, daar horen andere vragen en onderwerpen bij.

QUOTES

“Geen flauwekul dialoog; het gaat niet over boeren maar om mensen”

“Stel vragen stellen zoals waarom woon je hier fijn? Wat is leuk om boer te zijn? Waarom wil je hier oud worden? Als het vertrouwen groeit, wordt het gemakkelijker om complexe vraagstukken op te lossen.”

“Ik heb niks met regie, het gaat over vriendschap. Interesse in elkaar zorgt voor een bedding voor de uitvoering van de transitie die nodig is, ook van de landbouw. Help eerst met een pontje om aan de overkant te komen en begin dan pas over klimaatvraagstukken”.

“Elke partij heeft een diepe behoefte aan bestaanszekerheid. Wellicht zijn mensen bereid een beetje op te schuiven als daar rekening mee wordt gehouden.”

“Laat boerinnen vaker aan het woord. De verandering begint bij de boerin aan de keukentafel.”

“Jonge boeren zijn het beste instrument om transitie in gang te zetten. De mensen die vandaag de dag in Nederland nog boer willen worden, gaan per definitie voor duurzaamheid. Geef ze tijd.

“Versnellen en opschalen van verduurzaming gaat over gedragsverandering van mensen. Zorg voor intermediairs die snappen wat mensen beweegt en het vak van opschalen verstaan.”

AANBEVELING 2

Creëer verlangen naar de toekomst

1. Visie op de toekomst en wenkend perspectief voor de streek
2. Ontwerpend onderzoek kan aanzetten tot beweging
3. Verdiepen in economische en ecologische dragers transitie platteland
4. Laat de vernieuwing in praktijk zien

AANBEVELING 2

Creëer verlangen naar de toekomst

Wat alom gemist wordt is een verbindend verhaal over de toekomst van de landbouw in Nederland of – breder – “de wederombouw van het platteland”. Daarbij wordt voorgebouwd op wat er al is, op de historie die trots maakt. “Want het landschap is geen lege pagina, maar een beschreven blad”, stelde een respondent. Sluit aan bij de sociaal-economische kwaliteiten van de streek, bij het verlangen naar brede welvaart voor de eigen en toekomstige generaties. Enerzijds wordt gerefereerd naar grootse trajecten gericht op een nationale toekomstvisie of een manifest voor het landelijk gebied. Maar onze gesprekspartners zoeken het vooral in wenkend perspectief voor de streek. Ontwerpend onderzoek wordt als optie genoemd, vaak verbonden aan het instrument van een regionale investeringsagenda (‘boter bij de vis’). Belangrijk is ook dat toekomstvisies worden verdiept op het vlak van nieuwe economische of ecologische dragers van het platteland: de baten in termen van regionaal product én brede welvaart én landschappelijke kwaliteit. Vanuit feiten over wat perspectiefrijk is en wat niet, ontstaat veranderbereidheid.

#Hoe doen? Er liggen op dit vlak linkjes naar een advies van het College van RijksAdviseurs over omgevingskwaliteit en initiatieven van RTLG om vaker met ontwerpend onderzoek aan de slag te gaan. Vanuit de NOVEX wordt op verschillende plekken in Nederland integraal ontworpen aan de toekomst van herinrichtingsgebieden zoals De Peel. Dat helpt om ontwikkelpaden naar de toekomst te vinden. Gesprekken gaan bijvoorbeeld over de nieuwe economische dragers: de transitie van gangbare akkerbouw of veehouderij naar anders verdienen met grond en nieuwe producten zoals bouwmaterialen. Interessant is ook de suggestie voor een IBA-achtig initiatief (een uit Duitsland overgewaaid planologisch instrument dat staat voor Internationale Bau Ausstellung), waarin een transitie in praktijk wordt gebracht én getoond aan publiek en vakwereld.

QUOTES

“Als je je niet wil laten verassen, blijf dan thuis.”

“Kom kijken: ik wil kunnen bewijzen dat ik het goed doe en als het nog beter kan sta ik daar voor open. Zorg voor voorbeeldbedrijven en laat zien dat het werkt.”

“Het land is van de boeren, het landschap is van iedereen.”

“De traditionele sector zit in een sterfproces. Sterven in de context van nieuw leven is makkelijker, dan accepteer je de dood.”

“Sleutel voor de transitie landelijk gebied ligt bij leefbaarheidsissues en brede welvaart: wat zijn nieuwe economische dragers? Wie betaalt straks de carnavalswagen?”

“Er wordt te weinig aandacht besteed aan de baten van de transitie, ook de economische baten.”

“Er is een nieuw verhaal voor de landbouw nodig. Een die verbonden is met de omgeving, waar gezond geteeld wordt en waar voedsel weer bijdraagt aan de volksgezondheid.”

“Het toekomstgesprek moet ook leiden tot nieuwe coalities, co-creatie en coöperatiekracht.”

AANBEVELING 3

Zorg voor een tussenruimte voor dialoog

1. Een open en reëel overlegklimaat begint met het goede gesprek in de tussenruimte
2. Van safe spaces naar brave spaces: de dialoog productief maken
3. Bewegen vanuit het midden, maar ook de flanken opzoeken

AANBEVELING 3

Zorg voor een tussenruimte voor dialoog

Een veilige tussenruimte of vrije ruimte maken om het goede gesprek te kunnen voeren over de nabije toekomst of de problemen van vandaag – dus los van de druk van onderhandelingen of de tijdsdruk van doelen of deadlines - is in veel interviews benoemd als dé kritische succesfactor. Onze gesprekspartners zien dit als wat Remkes verstaat onder 'een open en reëel overlegklimaat' of iets wat daar in ieder geval aan gaat bijdragen. Tussenruimten binnen organisaties en tussen organisaties. Tussen mensen met een landbouw- en een natuurachtergrond. Tussen wetenschappers en praktijkmensen. In zo'n tussenruimte wordt tijd genomen, is er respect voor elkaar en voor emoties, zijn we onderzoekend en staan we open voor nieuwe inzichten, zijn we eerlijk over wat kan en wat niet. "Zorg voor continuïteit, want één gesprek is geen gesprek", zei iemand tijdens de interviews. De tussenruimte gaat ook over een gezamenlijke probleemdefinitie en een gezamenlijke feitenbasis. Het goede gesprek is niet vrijblijvend en zoekt naar handelingsperspectief, naar resultaat.

#Hoe doen? Er zijn natuurlijk rondom de transitie landelijk gebied allerlei 'safe spaces' die zich ontwikkelen naar "brave spaces". Veilige plekken voor dialoog inclusief het delen van emoties of frustraties. Waarbij deelnemers elkaar uitdagen en – vaak moedig - komen tot nieuw handelen. De kunst is deze tussenruimtes te vergroten, te verbinden en nieuwe plekken toe te voegen. De overheden kunnen een rol nemen in het structureren en professionaliseren van het gesprek. En in het productief maken daarvan. Bijvoorbeeld door goede ideeën meteen te verbinden aan beleid of regelingen. Door experimenten te ondersteunen, op te schalen en vernieuwing een podium te geven. Uitdaging is een levend netwerk van lerende netwerken op allerlei niveaus te maken: van streek en provincie tot het landelijke niveau. Een andere uitdaging is om de dialoog niet te beperken tot het midden dat veranderbereid is, maar uiteindelijk ook het gesprek met meer radicale boeren of milieuactivisten op te zoeken.

QUOTES

"In een ruimte die onder druk staat ontstaan geen nieuwe ideeën, hoogstens compromissen. Het gaat om het creëren van vrije ruimte."

"Tafels zijn monumenten uit het verleden: plekken waar alleen maar gepraat wordt. Ook daar is nieuwe taal voor nodig: werkplaatsen of ateliers als tussenruimte waar mensen elkaar treffen en creëren."

"Het leren moet juist plaatsvinden daar waar de ontwikkeling plaatsheeft."

"Moeten we niet veel meer waardering hebben voor het conflict? Hoe krijg je de afgehaakten weer aan tafel? Je hebt ook clowns nodig en niet alleen de zogeheten redelijken."

"Het gaat om direct contact tussen ondernemer en ambtenaar op het erf of in de streek: ongefilterd door belangenorganisaties, lobbyisten of tussenpersonen."

AANBEVELING 4

Help knelpunten in de uitvoering weg te nemen

1. Stap voor stap naar een ontzorgende overheid
2. De hoe kan-het-wel-vraag stellen en daarmee systeemvraagstukken hanteerbaar maken
3. Experimenteren met knelpuntentafel(s), gebiedsintervisie en projectengarages
4. Niet alleen denken in termen van innoveren, ook in die van exnoveren

AANBEVELING 4

Help knelpunten in de uitvoering weg te nemen

Ook deze aanbeveling is gebaseerd op veel interviews waarin gepleit wordt voor een helpende of ontzorgende overheid. Dat begint bij oor en oog hebben voor obstakels in de uitvoering en inconsistenties in beleid of regelingen op tijd herkennen en erkennen. Daarvoor helpt een toegankelijke, proactieve en persoonlijke benadering. Niet op een provinciehuis, maar aan een keukentafel. Vanuit daar kunnen we manieren zoeken om een ontwikkeling vlot te trekken in de streek als dat kan, escaleren naar een bestuurstafel van een gemeente, waterschap of provincie als het moet. Systeemvraagstukken ook op het Haagse niveau hanteerbaar maken. Knelpunten wegnemen, kleine stapjes voorwaarts, handelings-perspectief bieden en denken en handelen in 'small wins'. Om taaie vraagstukken te lijf gaan heb je niet alleen specialisten maar ook verbinders en veranderaars nodig. Heb je niet alleen innovators nodig, maar ook exnovators: mensen die met een buitenstaandersblik kijken en bereid zijn praktijken die bijdragen aan systemische duurzaamheidsproblemen achter zich te laten. Daarvoor heb je ook moedige topambtenaren en bestuurders nodig die bereid zijn kaders te corrigeren.

#Hoe doen? Iets waar we allereerst aan denken is een knelpuntentafel of knelpuntenbrigade die helpt "ont-obstakelen" en toegang heeft tot beslissers. Niet via eindeloze procedures maar als een 'rapid response force' die paraat en in staat is om een knelpunt vanuit meerdere invalshoeken te beoordelen en het mandaat heeft om door te pakken. Maar ook duidelijk vertellen waarom iets niet kan worden opgelost, omdat het een ander probleem erbij brengt. Op die manier kan ook het rijk een serieuze partner in de uitvoering zijn. Verschillende provincies hebben al ondersteuningsloketten op operationeel niveau die niet alleen de weg wijzen om projecten van de grond te helpen (denk aan kavelruil) maar ook proberen obstakels weg te nemen. De loketten zouden wellicht nog beter benaderbaar kunnen worden ingericht. Niet alleen loketten in een ambtelijke context, maar ook een kop koffie aan de keukentafel. Interessant is wellicht het fenomeen "projectengarage" waarbij vastlopende projecten op de brug worden gereden en een team van ervaren mecaniciens en monteurs adviseert om er weer beweging te brengen. Ook intervisie tussen gebiedsprocessen is een optie: wat leren we van elkaar?

QUOTES

"Iemand helpen als ie in de shit zit, dat is vriendschap. Pas dan kun je zelf ook iets terugvragen en elkaar aanspreken. Help door te ontzorgen."

"Zet de pyramide op zijn kop: de gebiedstafel en oplossingen in gebieden centraal, vanuit provincies en rijksoverheid doen wat nodig is om daar beweging te brengen. Kaders moeten kunnen worden gecorrigeerd."

"Wees een helpende overheid en neem obstakels weg. Kom kijken en ga luisteren, maar help vooral te veranderen."

"Er zit frictie tussen lange lijnen en morgen doen. Kom sneller tot tastbare resultaten; als je als bestuurder een kwestie vlot weet op te lossen ben je een serieuze partner. Wederkerigheid is het toverwoord."

"Dialogo is alleen zinvol als het tot handelen aanspoort. Dingen moeten makkelijker gaan. Geef impulsen aan vernieuwing."

"Denk niet alleen over innovatie, maar ook over exnovatie: loskomen van technologische oplossingen en het oude systeem dat door banken en de agro-industrie in stand wordt gehouden."

"Hoe helpen we stoppers en omschakelaars? Neem belemmeringen weg rondom nieuwe verdienmodellen en maak het aantrekkelijker. Geef ruimte om te experimenteren en help bij het opschalen. Zorg voor een vangnet voor mislukkingen."

AANBEVELING 5

Transitie kan niet zonder verandering in eigen organisaties

1. Benut goed wat er al ligt, nog liever als dat eerst uitgevoerd wordt.
2. Beleid op beleid maken, maar tegelijk vergeten contraproductief beleid te schrappen. Een overmaat aan beleid en overlegtafels daaromheen geeft geen slagkracht.
3. Mensen en opgaves zijn slechts kortstondig betrokken, het estafettestokje ontbreekt.
4. De interne spiegel hanteren, kritische vrienden van buiten om je te helpen bij het reflecteren op het eigen handelen.

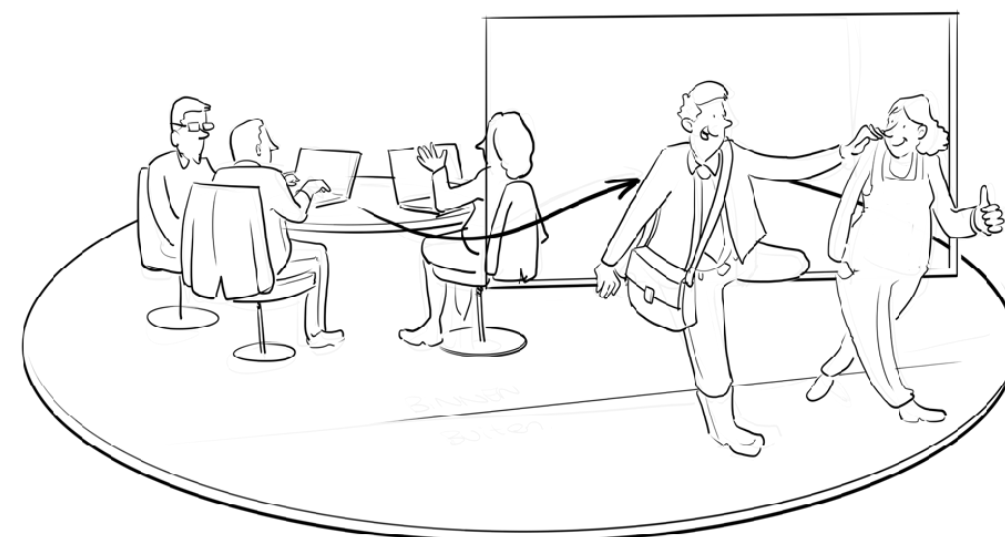
AANBEVELING 5

Transitie kan niet zonder verandering in eigen organisaties

Opvallend is dat in de gesprekken het uiteindelijk ook gaat over het eigen handelen. En of dat handelen voldoende is, of de organisatie of het bedrijf voldoende is toegerust om de transitie met vertrouwen aan te gaan. Gezonde zelfreflectie: het besef dat de transitie van het landelijk gebied niet kan zonder verandering in de eigen organisatie. Daarbij werd wel gezegd dat je in staat moet zijn om naar jezelf te kijken: ook reflectie en spiegelen moet je leren. Ook hoe je je keuzes evalueert. Het gesprek tussen de organisaties wordt vaak genoemd als iets wat nog niet goed vorm krijgt. Binnen de overheden wordt een schakelkast gemist tussen de verschillende Thorbeckiaanse lagen.

Ook de verbinding met onderop wordt gemist. Het zijn nu te veel gescheiden circuits. De lerende evaluatie IBP Vitaal Platteland van PBL uit 2021 bevatte rake vragen: "Hoe kunnen we het top-down organiserende vermogen 'van die van boven' goed laten schakelen met de energie 'van die van onderen'? Hoe voorkomen we dat die energie 'van onderen' blijft steken in de problemen van gisteren? Of dat die energie stuk loopt op de bijziendheid 'van boven', of door 'boven' misbruikt wordt om maar even niets te hoeven doen? Daar is uiteindelijk maar één oplossing voor: door eerlijk en expliciet naar elkaar te zijn en vanuit de opgave te blijven opereren. Lerend vermogen dus, zowel 'horizontaal' als 'verticaal', zowel met het oog op onderlinge successen als ter reparatie van onderlinge tekorten."

#Hoe doen? Hier gaat het om agenderen en meehelpen om het gesprek hierover in de eigen organisaties te stimuleren. Goede voorbeelden uit de praktijk, boegbeelden in de eigen organisatie en ervaringen delen helpt hierbij. Draai het werkproces om door gebiedsproces centraal te stellen en je als organisatie daarom heen te organiseren, oftewel geflipte planning met een levendige agenda. De RTLG-Reflectiekamer en de Transitie school die in 2022 gestart is, zijn voorbeelden van hoe reflectie kan werken en bijdragen aan nieuwe praktijken.

QUOTES

"Er is een andere manier van beleid maken nodig. Dat wordt wel herkend, maar het organisatievraagstuk daarachter wordt niet opgepakt."

"Ook de cultuur bij ons zelf veranderen. Wij zijn onderdeel van het systeem."

"Je bent meer dan een belangenbehartiger."

"Het gaat om gezamenlijk erf maken vanuit ieders eigen erf."

"Gebiedsleren essentieel. Zowel landelijk als in provincies als in gebieden. Zonder leren geen presteren."

"We moeten veranderen, omdat Den Haag dat wil."

"Flexibiliteit bij ondernemers vraagt ook om flexibiliteit aan de kant van de overheid."

"Dingen zijn onnodig ingewikkeld gemaakt en daardoor lopen we voortdurend achter de feiten aan bijvoorbeeld veelheid aan eisen en juridische checks."

"De basis zit nu muurvast. In plaats van oplossingen weten we zeker dat er nog dingen bijkomen die het nog moeilijker maken. Dat moeten we als overheden zien om te turnen. Hoe kunnen we welke meters maken?"

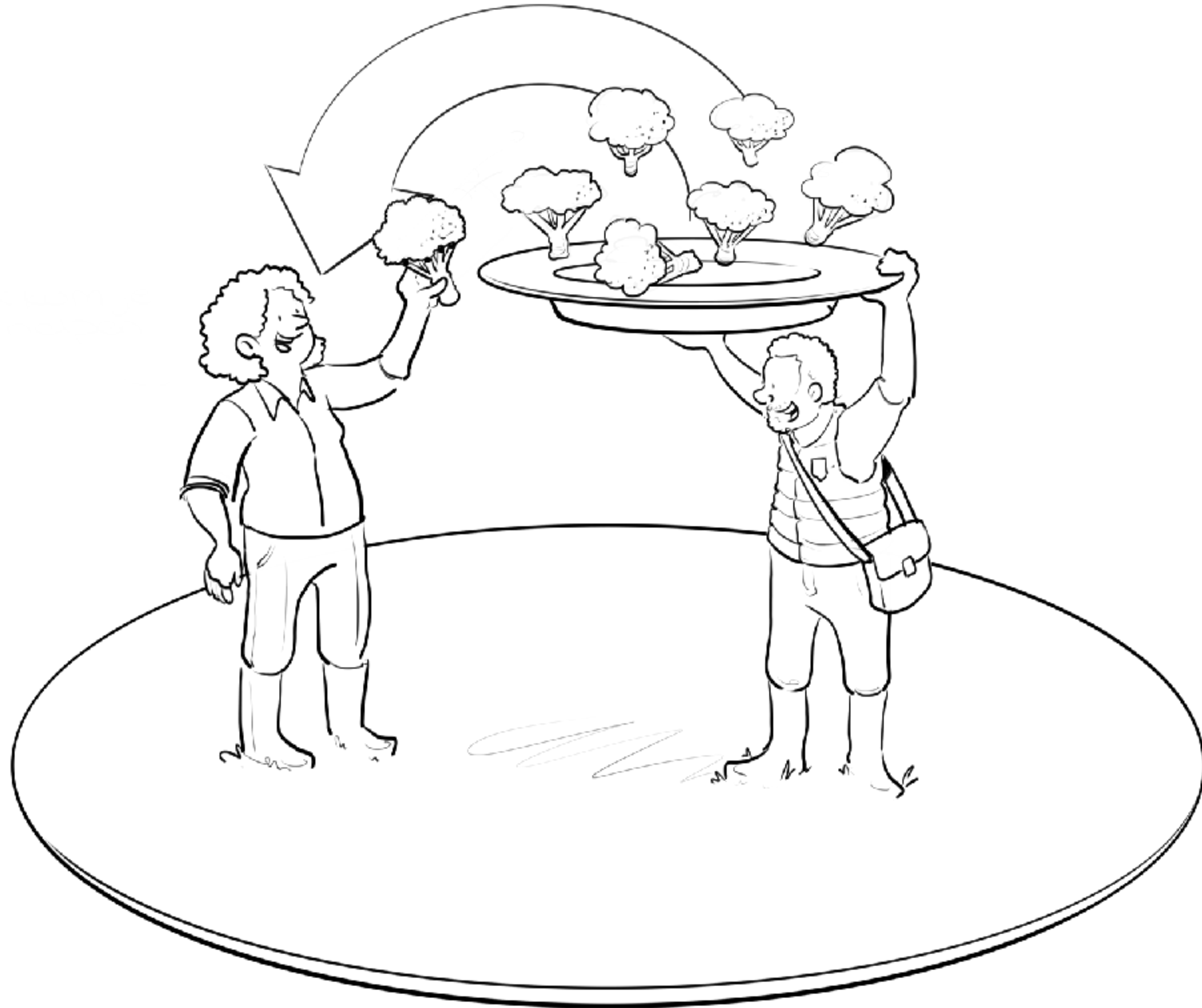
"Maar we zijn ook opgesloten als managers in ons eigen bedrijf. Boeren moeten niet alleen elkaar inspireren, ook het gesprek aangaan met de omgeving."

"Intern jonge mensen die willen dat de shift gaat plaatsvinden."

"Opereren vanuit we weten niet alles zeker. Dat vind ik best wel spannend om te zeggen."

EN DAN NOG EVEN DIT

Hoe gaan we dit organiseren? Gedeeld eigenaarschap!

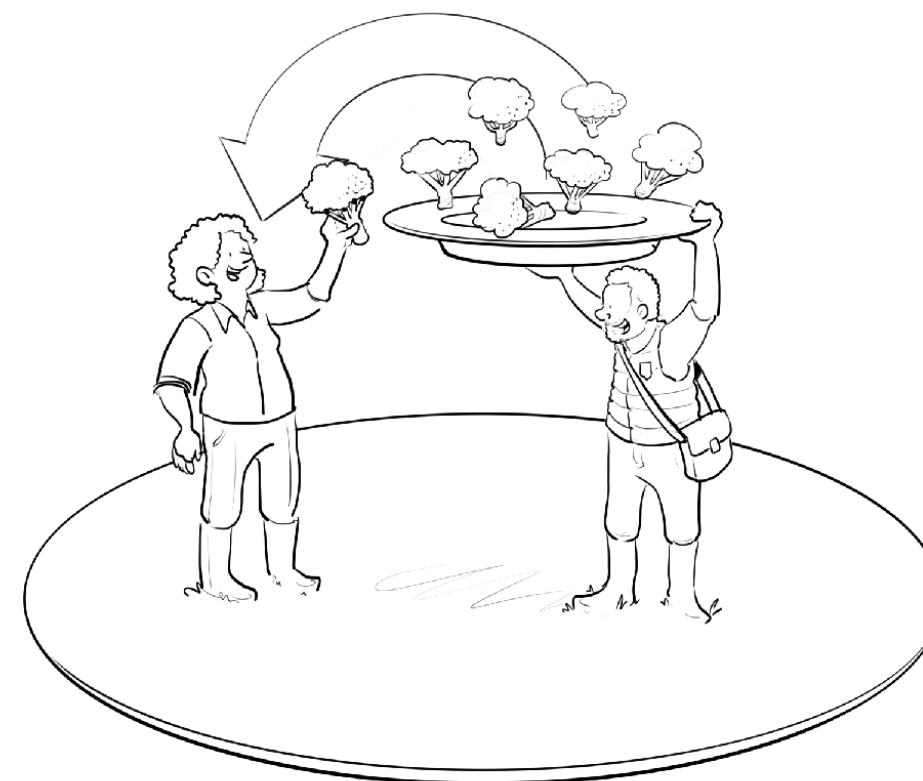
1. Het toekomstgesprek is niet van RTLG of de provincies maar van alle partijen die in en om de transitie van het landelijk gebied staan
2. Zorg voor gedeeld eigenaarschap van een meerjarige en meervoudige dialoog
3. Reflectie op de dialoog met ambassadeurs van binnen én van buiten
4. Lichte organisatie, eerst maar eens beginnen

EN DAN NOG EVEN DIT

Hoe gaan we dit organiseren? Gedeeld eigenaarschap!

Een meerjarig en meervoudig gesprek over de toekomst van het landelijk gebied is niet van RTLГ of de IPSN, maar eigenaar zijn alle partijen die in en om transities staan. Op het erf, in een gebied, in provincies of op landelijk niveau. Maar wat van iedereen is loopt weg. Daarom is het belangrijk eigenaarschap te organiseren rondom de verschillende onderdelen van de dialoog. Wij denken dat het nodig is daarbij voor een zekere coördinatie te zorgen: de dialoog in de hand houden (dat is de letterlijke betekenis van “managen”). Een kopgroep met ambassadeurs die het toekomstgesprek draagt op landelijk niveau. Ondersteund door een “buitenboordmotortje” dat helpt een bewuste en langjarige strategie uit te rollen. Met daarnaast in de streek bestuurders met lef die omringd worden door veranderaars met lef. Pendelaars tussen vandaag en morgen, tussen praktijk en beleidstafels. Transitie is niet alleen van de ondernemers van vandaag maar vooral ook van nieuwe generaties. Een belangrijk aandachtspunt voor de dialoog zal daarom de positie van jonge boeren, jonge natuurbeschermers en jonge ambtenaren moeten zijn.

#Hoe doen? Het gaat allereerst om eigenaarschap van alle gesprekken in de streek, binnen organisaties en tussen organisaties, op lokaal, provinciaal en nationaal niveau. Om ervaringen te delen, het gesprek daar waar nodig te faciliteren, te initiëren en te delen en daar enige structuur in te brengen, denken we aan een klankbord van dialoogexperts en ophanging van de dialoog aan de Reflectiekamer die voor de transitie landelijk gebied wordt ingericht door RTLГ. Een lichte structuur die integreert en inspireert, ondersteund door een klein maar fijn dialoogteam met wortels binnen de overheid en daarbuiten. Ook voor een jongeren netwerk met een inspirerende positie is al eerder gepleit. Verder kan transitie in het agrarisch onderwijs een belangrijke impuls geven. Denk aan het stimuleren van transitieleer in landbouwscholen, invulling geven aan bodem en water leidend, het volgen van principes van natuur enzovoorts.

QUOTES

“Je eigen toekomst in de hand en daarvoor verantwoordelijkheid nemen of het overkomt je. Stimuleer het eigenaarschap van de dialoog bij degenen die het aangaat.”

“Er zijn weinig mensen die zowel de systeemwereld als de praktijk begrijpen. Het gaat er om die werelden met elkaar te verbinden. Daarvoor heb je pendelaars nodig.”

“De sleutel zit in bottom-up meets top down. Geef helden uit de streek een plaats, mensen die allebei de talen spreken en verstaan.”

“Het is een gesprek over de toekomst van het platteland en dat gaat over generaties heen. Verandering moet daar vandaan komen: geef ook jongeren een stem.”

“Dialoog ontstaat niet vanzelf. Je kunt partijen er wel in trainen.”

“Kijk naar de Corona-aanpak: een kwetsbare overheid die noodgedwongen roeide in de mist, maar wel meters maakte. Met deskundigen aan het roer en gestructureerd dwarsdenken. De praktijkmensen als helden en een dienstbare overheid die helpt, ontzorgt, keuzes maakt.”

“Neem de tijd. Niet om politieke redenen, maar omdat nu het onmogelijke wordt gevraagd.”

Wat maakt dat het straks niet stil valt?

Vermenigvuldigen en delen!

- Het gaat om urgentie, motivatie en vaardigheden
- Gezamenlijk procesontwerp en empoweren van partijen in dialoog
- Uitkomsten met eigenaarschap
- Stapje voor stapje: dialoog zorgt voor een rimpeling en straks ook golfslag

Er wordt veel gepraat en met elkaar onderhandeld. Ondanks participatie lukt het niet om kloven te overbruggen en vertrouwen te herwinnen. Ergens blijft het 'hangen'. Waar zit de angel? Hiervoor zijn we al ingegaan op het doorbreken van de patronen. Mensen gaan veranderen vanuit urgentie, motivatie en vaardigheden. Allereerst de omgeving en de urgentie of wel het moeten. Oprecht geïnteresseerd zijn is een belangrijk element wat vaak ontbreekt. Waardoor mensen afhaken en niet meer komen. Urgentie helpt mee: de (juridische) onvermijdelijkheid om te veranderen creëert honger naar het hoe. Ten tweede de motivatie of wel zelf iets willen. Uit gesprekken blijkt veel wil, worden nut en noodzaak van een toekomstgesprek onderstreept. Wat dwarszit is de toon van het debat, onveiligheid en sociale druk. Maar ook het gevoel: wat wordt er wat mee gedaan? Ten derde spelen de vaardigheden of wel het kunnen. Gesprek en dialoog voeren is hard werken en niet voor iedereen vanzelfsprekend. Je kunt er wel mensen in trainen en het begeleiden van een dialoog is een vak apart.

Aansluitend op de triggers voor verandering zien wij als randvoorwaarden voor het welslagen van het toekomstgesprek:

- (a) Uitkomsten met eigenaarschap,
- (b) Het empoweren van partijen
- (c) Samen met partijen het procesontwerp maken om de transitie door middel van dialoog en gesprek te ondersteunen
- (d) Het activeren van het midden én de flanken
- (e) Houdbaarheid van mensen en opgaven: op tijd het estafettestokje doorgeven.

En verder stellen we voor klein te beginnen en het toekomstgesprek stapje voor stapje uit te bouwen. Geen grand design maar een rimpeling veroorzaken, inspirerende voorbeelden naar boven halen, bruikbare praktijken vastpakken, bekendheid geven en opschalen. Dialoog de kans geven te wortelen in de praktijk van gebieden en beleidstafels en alles daar tussen in. Vermenigvuldigen van wat goed gaat en delen van inspiratie.

6

Praktijkvoorbeelden

AANBEVELING 1 | Praktijkvoorbeelden

Maak van de transitie meer mensenwerk

Individu: Het roer gaat om

REGENERATIEVE MELKVEEHOUDER

- Goed voorbeeld doet volgen
- Persoonlijk besef dat huidige landbouwsysteem aan zijn einde is en de bodem op raakt
- Gangbaar regeneratief is makkelijker en levert meer op
- Boert weer natuurinclusief en draagt zorg voor gezonde ecosystemen en vitale bodems

QUOTES

“Ik ben geen vervuiler, ik regeneer bodems”

“Ik laat dingen zien die volgens de wetenschap onmogelijk zijn”

“Met bottom-up initiatieven kan enorm veel bereikt worden”

“Laten we van onze landbouwsector weer een voorbeeldfunctie maken voor de rest van de wereld en dat de Nederlander weer tros is op onze rol als voedselproducent. “

“De deur staat elke dag open voor een bezoek, laat dit geen eenmalig gesprek zijn”

AANBEVELING 2 | Praktijkvoorbeelden

Creëer verlangen naar de toekomst

In een provincie: Aldeboarn – De Deelen

VOORLOPERSPROJECT UIT DE FRIESE VEENWEIDE

- Bodemdaling tegengaan door ophogen slootwaterpeil, met behoud van een vitale landbouw
- Integraal gebiedsproces
- Samenwerking in gebied
- Rol plaatselijke ‘heldin’

QUOTES

“Scherp op spelregel met elkaar gesprek aan te gaan: open face”

“Visie maken vanuit gebied, ontwikkelpaden ingaan, kan in volgorde maatwerk zijn per gebied”

“Geef provincies vertrouwen en de rol van gemeenten kan groter zijn dan nu: ook in borging, in mogelijk maken”

“Heb oog en faciliteer iemand die zich kan ontwikkelen tot held”

AANBEVELING 3 | Praktijkvoorbeelden

Zorg voor een tussenruimte voor dialoog

Schoolvoorbeeld: Gebiedsplan
Molenlanden

SUCCESVOL GEBIEDSPLAN

- Gelijkwaardige gesprekspartners in de gebieden
- Inventariseer op voorhand de ambities van de gebiedspartijen (en dus ook wat niet)
- Langjarige zekerheid dat inspanningen bijdragen aan (ecologisch) doelbereik
- Betrek bedrijfsopvolgers in de processen

QUOTES

“Wat helpt is om mensen op voorhand het gevoel te geven dat er nog iets te kiezen valt. Met de vraag: wat wil jij met jouw toekomst gaan doen?”

“Hat land is van de boeren, het landschap van ons allemaal”

“Alle regelingen zijn óf voor boeren, óf voor natuur. Waarom breng je deze niet bij elkaar? Samen volhoudbaar beheren in één gebied”

“Geef ruimte aan emotie en frustratie. Anders krijg je deze als een boemerang terug”

“Jonge boeren zijn het beste instrument om de transitie in gang te zetten en te doen slagen”

AANBEVELING 4 | Praktijkvoorbeelden

Help knelpunten in de uitvoering weg te nemen

Voorbeeldige nationale aanpak: Ruimte voor de Rivier

LANDELIJK GEBIED OP DE SCHOP VOOR DROGE VOETEN

- Een bestuur dat keuzes maakt
- Joint Fact Finding
- Omwisselbesluit
- Afstand van de politiek

QUOTES

“Bij een lerend proces heb je richting nodig (die vindt je via dialoog en ontwerpen aan de toekomst) en tempo (bestuurlijk vastklikken). Besluit over wat rijp is daarvoor, maar niet meer dan dat”

“In een ruimte die onder druk staat ontstaan geen nieuwe ideeën, hoogstens compromissen. Het gaat om het creëren van vrije ruimte”

“Rust in de uitvoering is nodig en enige afstand tot de dagelijkse politiek”

“Ga zorgvuldig om met wat er al is en met de transitie die al aan de gang is: geef het een plek”

AANBEVELING 5 | Praktijkvoorbeelden

Transitie kan niet zonder verandering in eigen organisatie

Anders in de regio: IBP Vitaal Platteland

SUCCESVOL GEBIEDSPLAN

- Leren-door-doen benadering
- Daadwerkelijk opgavegericht werken in de praktijk: scherpe inhoudelijke keuzes
- Horizontale samenwerking: legitimeer “anders werken” en “anders denken”
- Verticale samenwerking: Rijk en regio nader tot elkaar gebracht, relatie (nog) niet in evenwicht

QUOTES

Rijk: “Het is jullie probleem (provincie), los zelf maar op”. Die grondhouding zit er soms nog steeds en moet echt anders

“Korte lijnen, persoonlijk contact, wat speelt in gebied, wat is eigen? IBP heeft geholpen die samenwerking (weer) op gang te brengen.”

Grote transitie, veel spanning, dan val je terug op oude manier van werken.”

“Bouw een gespreksklimaat dat weerbaar is voor de zekerheid van ellende.”

Praktijkvoorbeelden

Dialogoog én robuust resultaat

Grensoverschrijdend: Geuldal, catwalk voor Europese topnatuur

HANDEN INEENSLAAN MET WAALSE PARTNERS

- Transnationale samenwerking
- Niet focussen op soorten, maar op robuuste systemen
- Privaat geld
- Samenwerking met Wallonië

QUOTES

“Centrale regie is nodig, RO is hierbij een belangrijke knop, daarom heldere doelen stellen”

“Samenwerkend met Waalse organisaties gelukt om een aaneengesloten grensoverschrijdend natuur- en landschapspark te ontwikkelen. Het kan!”

“In de natuurwereld is het jaren ‘50 denken en werkwijze nog steeds dominant. Ook wij moeten in transitie”

“Gesprek tussen politiek, natuur en landbouw zat vroeger goed in elkaar, nu in elkaar gezakt. Hier moet absoluut en permanent in geïnvesteerd worden”

7

Verder vanaf hier

Stappen die we tot dusver gezet hebben

Tweede helft 2022

'Wat kan wel' – Remkes
Nodig: een open en reëel
overlegklimaat

5 Juli 2023

Online bijeenkomst met
geïnterviewden
Feedback op tussenrapportage

5 September 2023

Gezamenlijk MT bespreking
RTLГ-NF en IPO-IPSN

Oktober 2023

Aanbevelingen aanbieden
aan MT RTLГ en IPSN

November 2023

Strategisch AAC en
vervolgens BAC

April tot juli 2023

80 verdiepende interviews
Analyse van 20 documenten
Centrale vraag: Kan een
constructieve dialoog helpen
om de transitie van het landelijk
gebied vandaag en morgen te
vergemakkelijken en zo ja hoe?

29 Augustus 2023

Werksessie alle
gesprekspartners in
Antropia
Van aanbevelingen
naar acties

September 2023

Bespreking
strategische
ambtelijke commissie
IPO

Oktober 2023

Bijeenkomst met
geïnterviewden
Presentatie eindrapportage

Oktober 2023

Bespreken COG

Verder vanaf hier

Naar een open actieagenda

En nu door!

Met de rapportage en het advies zijn we uiteraard niet klaar, nu gaat het pas beginnen. Of beter gezegd: het toekomst gesprek is al op allerlei plekken begonnen en de transitie van het landelijk gebied is al volop in gang. Wat het Team Toekomstgesprek wil is verbinden, uitlichten en doen. Inspirerende initiatieven en lopende activiteiten van rijk en regio met elkaar verbinden en productief maken in het toekomstgesprek én de transitie. Uitlichten staat voor activiteiten en netwerken die in de geest van het toekomstgesprek zijn: die willen we omarmen en podium geven. Doen staat voor te verkennen of eenvoudig te starten eigen acties of experimenten. Een open actieagenda is daarvoor het vertrekpunt. Die actieagenda is nog in aanbouw en heeft een voorlopig karakter (zie bijlage). Het motto zou kunnen zijn: altijd klaar, nooit af.

Uitnodiging om mee te doen

Het Toekomstgesprek Landelijk Gebied is meervoudig. Daarom is ook deze actieagenda een verzameling van interventies van RTLГ, IPSN en andere partijen die actief zijn in het landelijk gebied. Klein beginnen en rimpelingen veroorzaken. In hun onderlinge samenhang moeten deze acties gaan bijdragen aan de kwaliteit van de dialoog en het ontstaan van levende netwerken rondom de toekomst van het landelijk gebied. Deze actieagenda is nadrukkelijk open: initiatieven die bijdragen aan een betere kwaliteit van de dialoog en levende netwerken zijn welkom!

Adopteren van projecten

Het allerbelangrijkste is dat het toekomstgesprek de komende jaren van ons allemaal wordt. Dat dialoog en reflectie vanzelfsprekend worden van keukentafel tot bestuurstafel. Dat er begrip ontstaat tussen partijen en dat de toekomst iets wordt om naar te verlangen. RTLГ en IPSN kunnen dat op hun manier aanjagen, maar het is de bedoeling dat het gaat vliegen op initiatief uit de gemeenschap. Daarom willen we graag partneren met provincies, waterschappen, gemeenten, landbouworganisaties, ketenpartners, natuur- en milieubeschermers, banken, het onderwijs, de kennisinstellingen, kunst en cultuurorganisaties enzovoorts. Verassende combinaties, slimme allianties en adoptie van projecten – daar gaan we aan werken. Doe je mee?

Geïnterviewden

| **Albert Hooijer** (Agrariër, LTO) | **Albert Vermue** (VNG) | **Alex Datema** (Agrariër, Rabobank) | **Amber Laan** (Agrariër, HAJK) | **Anco Hoogerwerf** (Provincie Groningen) | **Annika Griese** (P2) | **Arjen Verschure** (Agrariër) | **Arnout den Ouden** (Agrariër) | **Arthur Cremers** (Provincie Friesland, Wetterskip Fryslân) | **Beatrijs Voorneman** (Reframing Studio) | **Bart Parmet** (Provincie Overijssel) | **Bas Blok** (Agrariër) | **Bert Grotenhuis** (Provincie Noord-Holland) | **Bjørn van de Boom** (Agrariër, LTO) | **Bob Houtkamp** (Provincie Zuid-Holland) | **Caroline Versteegh** (IPO) | **Casper Holl** (Rabobank) | **Co Verdaas** (TU Delft, Waterschap Rivierenland) | **Danielle de Nie** (Wij.land) | **Desmond de Vries** (Provincie Drenthe) | **Egbert Jaap Mooiweer** (landgoed Twickel) | **Eppy Boschma** (VNG) | **Els van Bon** (Unie van Waterschappen) | **Erik Nijssen** (Gemeente Peel en Maas, P10) | **Erik Pool** (Ministerie van BZK) | **Esther Blom** (ARK Natuurbeheer) | **Fred van de Wart** (Ministerie van LNV) | **Geert van der Veer** (Herenboeren) | **Gert Harm ten Bolscher** (Provincie Overijssel) | **Gertjan Sengers** (VNC) | **Hank Bartelink** (Landschappen) | **Hans Mommaas** (Commissie MER, Ecologische Autoriteit) | **Harm van Dijk** (BoerBurgerDialoog) | **Harold Hofstra** (Provincie Flevoland) | **Harold Overmars** (NAJK) | **Helen van Dongen** (Ministerie van LNV) | **Hendrik Hoeksema** (ZLTO) | **Henri Kool** (Provincie Utrecht, IPO) | **Hidde van Kersen** (Mariënwaardt) | **Hiddo Huitzing** (PBL) | **Hugo van Kasteel** (Ministerie van LNV) | **Jaap Dirkmaat** (VNC, Das en Boom) | **Jaap Slotmaker** (Ministerie IenW) | **Jan-Willem Breukink** (Agrariër) | **Jan Willemsen** (Agrariër) | **Jannemarie de Jonge** (College van Rijksadviseurs) | **Jan Willem Straatsma** (Regie op Ruimte) | **Jeroen van Vlokhoven** (Provincie Limburg) | **Jette Mes** (Frisse Blikken) | **Jim van de Geer** (Waterschap Drentse en Overijsselse Delta) | **Joep van de Ven** (Gemeente Oirschot) | **John van Duursen** (LTO Noord) | **Joks Janssen** (Universiteit Tilburg) | **Kees van Heesbeen** (ZLTO) | **Klaas Hommes** (Provincie Friesland) | **Lydia van Santen** (P10) | **Lieke Hendrix** (Gemeentes Breda, VNG) | **Liesbeth Schipper** (Versnellingshuis) | **Luc Berris** (Natuurmonumenten) | **Lyda Dik** (Provincie Gelderland, WUR) | **Mark van Twist** (NSOB) | **Marijn Rombouts** (Ministerie van BZK) | **Mark Hoevenaars** (IPO) | **Mario Jacobs** (Waterschap Aa en Maas) | **Mariska de Leeuw** (Agrariër) | **Martijn Vervaet** (Gemeente Peel en Maas) | **Martine Boon** (Rabobank) | **Matthijs van Dijk** (Reframing Studio) | **Max van der Sleen** (MOB) | **Michèle Vlug** (Provincie Noord-Brabant) | **Miranda Braspennincx** (Provincie Zeeland) | **Niels Aten** (Provincie Noord-Brabant) | **Noelle Aarts** (Radboud Universiteit) | **Olga Plokhooij** (Leerweg Dialoog) | **Olger van Dijk** (Ministerie van BZK) | **Peter Appelman** (Agrariër) | **René Jochems** (Groeibalans) | **Richard Jacobs** (Van Lanschot & Kempen bank) | **Rob Berkers** (Rabobank) | **Sander Simonse** (VNG) | **Saskia Tempelman** (Ministerie van BZK) | **Wilko Pelgrom** (Gemeente Bronckhorst, P10) | **Willem Ferwerda** (Commonland) | **Willemijn de Jongh** (Commonland) |

Geraadpleegde documenten

| **Een natuurlijkere toekomst voor Nederland in 2120** – WUR rapport – mei 2019 | **Vijftien boeren, vijftien verhalen** – dec 2022 | **Politieke polarisatie in Nederland** – redactie Paul Dekker – 2022 – hoofdstuk 15 Voorwaarden voor succesvolle conflictbemiddeling – Wouter Mensink, Martien Kuitenbrouwer, Nienke van Schie | **Samenwerken aan omgevingskwaliteit in het landelijk gebied** – (IM)Pact netwerk / Federatie **Ruimtelijke Kwaliteit en Vereniging Deltametropool** – maart 2023 | **De transformatieve dialoog** – samenvatting – Florian Bekkers – februari 2023 | **Een nieuw kompas voor Nederland**. Een pleidooi voor gebiedsinnovatie met diepe wortels – dec 2022 | **Grond van bestaan**, lied – Rosa Vendel | **Making sense of misfires** – David Laws, Hester de Gooijer – Universiteit van Amsterdam | **Betrokken Burgers** – PBL – 2023 | **Four returns framework for healthy landscapes** – Commonland – mei 2023 | **Plan Boerenperspectief** – maart 2023 | **De fysieke ruimte**, masterframe – dec 2022 | **Samenwerkingsovereenkomst Maasgaard** – dec 2013 / Uitvoeringsovereenkomst Maasgaard | **Verduurzaming veehouderij betaalt zich maatschappelijk uit** – Max van der Sleen en Menno van Benthem – nov 2020 | WNF Living Planet Report – **Natuur en Landbouw verbonden** – 2020 | **Lerende Evaluatie IBP Vitaal Platteland** – PBL & VU Athena Instituut – april 2021 | **Polarisatie. Inzicht in de dynamiek van wij-zij denken** – Bart Brandsma – 2016 | **Iets met boeren** – Het Zuidelijk Toneel Theater – april 2023 | **Revolt of the Deplored: Perceived cultural distance and less-educated citizens’ political discontent** – Kjell Noordzij – juni 2023 | **Somber over de samenleving?** Een studie naar verschillen in maatschappelijk onbehagen in Nederland – SCP – mei 2023 | **Elke regio telt!** Een nieuwe aanpak van verschillen tussen regio’s – RLi ROB RVS – maart 2023 | **Verduurzaming van de landbouw door agrarisch ondernemers met een gemiddelde landbouwpraktijk**. Rapportage van een kwantitatief onderzoek – Motivaction / Geelen consultancy – februari 2023 | **Het bewerkstelligen van een transitie naar kringlooplandbouw**. Small wins aanpak – Katrien Termeer WUR – maart 2019 |

Bijlage

Bijlage

krachtenveldanalyse

Stakeholder

Rijksoverheid

- De verandering moet van het Rijk komen
- Geen eenduidigheid vanuit Den Haag
- Verbindende visie nodig, wat is de stip op de horizon?
- Helder over wat, flexibel over hoe
- Meer verdiepen in landelijk gebied
- Dichter bij individuele ondernemer, minder bij belangenclubs
- Naast kaders, vooral faciliteren
- Beter wortelen in de regio en meer de menselijke maat tonen zorgt ook voor depolarisatie

Een meerjarig en meervoudig gesprek over de toekomst van het landelijk gebied is niet van RTLГ of de IPSN, maar eigenaar zijn alle partijen die in en om transitie staan. Op het erf, in een gebied, in provincies of op landelijk niveau. Maar wat van iedereen is loopt weg. Daarom is het belangrijk eigenaarschap te organiseren rondom de verschillende onderdelen van de dialoog. Wij denken dat het nodig is daarbij voor een zekere coördinatie te zorgen: de dialoog in de hand houden (dat is de letterlijke betekenis van “managen”). Een kopgroep met ambassadeurs die het toekomstgesprek draagt op landelijk niveau. Ondersteund door een “buitenboordmotortje” dat helpt een bewuste en langjarige strategie uit te rollen. Met daarnaast in de streek bestuurders met lef die omringd worden door veranderaars met lef. Pendelaars tussen vandaag en morgen, tussen praktijk en beleidstafels. Transitie is niet alleen van de ondernemers van vandaag maar vooral ook van nieuwe generaties. Een belangrijk aandachtspunt voor de dialoog zal daarom de positie van jonge boeren, jonge natuurbeschermers en jonge ambtenaren moeten zijn.

#hoe doen? Het gaat allereerst om eigenaarschap van alle gesprekken in de streek, binnen organisaties en tussen organisaties, op lokaal, provinciaal en nationaal niveau. Om ervaringen te delen, het gesprek daar waar nodig te faciliteren, te initiëren en te delen en daar enige structuur in te brengen, denken we aan een klankbord van dialoogexperts en ophanging van de dialoog aan de Reflectiekamer die voor de transitie landelijk gebied wordt ingericht door RTLГ. Een lichte structuur die integreert en inspireert, ondersteund door een klein maar fijn dialoogteam met wortels binnen de overheid en daarbuiten. Ook voor een jongeren netwerk met een inspirerende positie is al eerder gepleit. Verder kan transitie in het agrarisch onderwijs een belangrijke impuls geven. Denk aan het stimuleren van transitieleer in landbouwscholen, invulling geven aan bodem en water leidend, het volgen van principes van natuur enzovoorts.

QUOTES

“Je eigen toekomst in de hand en daarvoor verantwoordelijkheid nemen of het overkomt je. Stimuleer het eigenaarschap van de dialoog bij degenen die het aangaat.”

“Er zijn weinig mensen die zowel de systeemwereld als de praktijk begrijpen. Het gaat er om die werelden met elkaar te verbinden. Daarvoor heb je pendelaars nodig.”

“De sleutel zit in bottom-up meets top down. Geef helden uit de streek een plaats, mensen die allebei de talen spreken en verstaan.”

“Het is een gesprek over de toekomst van het platteland en dat gaat over generaties heen. Verandering moet daar vandaan komen: geef ook jongeren een stem.”

“Dialoog ontstaat niet vanzelf. Je kunt partijen er wel in trainen.”

“Kijk naar de Corona-aanpak: een kwetsbare overheid die noodgedwongen roeide in de mist, maar wel meters maakte. Met deskundigen aan het roer en gestructureerd dwarsdenken. De praktijkmensen als helden en een dienstbare overheid die helpt, ontzorgt, keuzes maakt.”

“Neem de tijd. Niet om politieke redenen, maar omdat nu het onmogelijke wordt gevraagd.”

Stakeholder

Provincies

- Provincies betrokken en vernieuwend
- Groeien in de rol als regisseur
- Leren van ervaringen
- Omgevingsmanagement gefragmenteerd
- Gefragmenteerde belangentafels
- Wens tot minder belangenorganisaties en meer direct aan tafel
- Veel beter geworteld in de regio dan het Rijk

Meerdere provinciale gesprekspartners geven aan dat zij eigenlijk al de toekomstdialoog met het landelijk gebied voeren. Daarbij worden tal van goede initiatieven benoemd, die in de eigen provincie als inspirerend voorbeeld kunnen dienen en die benut kunnen worden door andere provincies. Maar er is weinig tijd voor uitwisseling.

Zowel provincies zelf als gesprekspartners hebben aanbevelingen voor verbetering in de dialoog en in de rol als regisseur. Vrijwel alle partners herkennen de regierol van provincies. Zij vragen provincies evenwel te expliciteren wat zij verstaan onder regisseur: dat varieert nogal.

De invulling van omgevingsmanagement bij provincies verschilt, maar wordt vrijwel overal bewust opgepakt en is volop in beweging. Meerdere partners vinden dat provincies transparanter mogen zijn en eerder met vraagstukken naar buiten mogen komen: “ik weet het ook nog niet zeker, denk met ons mee”. Aan de tafels op provincieniveau zitten vertegenwoordigers van belangenorganisaties. Dit landschap is meer gefragmenteerd dan enkele jaren geleden.

In opvallend veel gesprekken is geduid dat je juist direct tussen overheden en ondernemers aan tafel zou moeten zitten en niet met tussengroepen of lobbyclubs. Dit werkt standpunten uitwisseling in de hand en biedt weinig ruimte voor dialoog.

Uit een recent verschenen kwantitatief rapport^[1] blijkt dat 91 procent van een omvangrijke groep agrarisch ondernemers met een gemiddelde landbouwpraktijk de provinciale gebiedsgerichte aanpak kent, waarvan 8% aangeeft hier zelf bij betrokken te zijn. Uit hetzelfde rapport blijkt dat 7% van de agrarische ondernemers vertrouwen heeft in provincies als het gaat om keuzes die gemaakt moeten worden in de verduurzaming van de landbouw. Dit bijvoorbeeld tegenover 58% vertrouwen in agrarische belangenorganisaties, 50% in onafhankelijke adviseurs en 28 in toeleverende bedrijven.

[1] 24-2-2023, Motivaction, Geelen Consultancy, Verduurzaming van de landbouw door agrarisch ondernemers met een gemiddelde landbouwpraktijk

QUOTES

“Wij zijn de toekomstdialoog met het landelijk gebied eigenlijk al aan het voeren.”

“Wij herkennen de rol van regisseur.”

“Benoem beter wat provincies verstaan onder rol van regisseur. Er zijn onderling grote verschillen.”

“Leer van huidige en eerdere gebiedsprogramma's.”

“Meer bestuurlijke durf.”

“Meer schouder aan schouder met andere overheden, als één overheid werken en met één loket.”

“Meer vanuit de vraag ‘hoe kunnen wij helpen.’”

“Meer nadruk voor het gesprek over de leefomgeving.”

“Meer middle up-down werken: namelijk bottom up, waarbij vanaf boven wordt gefaciliteerd.”

“Provincies moeten samen met het rijk met kennis van en gevoel voor de specifieke historisch-sociale context nieuwe toekomstbeelden creëren.”

“Beter positioneren van koplopers, zoals collectieven.”

“Handhaving en nakomen van gemaakte afspraken blijkt in de praktijk lastig.”

“Mensen zijn in de eigen organisaties nog veel bezig met interne processen en dat leidt af.”

“Binnen provincies is nog veel aandacht naar ontwikkelingen bij het Rijk.”

Stakeholder

Waterschappen en gemeenten

- Waterschappen zijn ervaren gebiedskenner
- Scope verruimen
- Commitment en durf
- Actievere rol gemeenten
- Bij uitstek partij die redeneert vanuit de lange termijn

Meerdere gesprekspartners dichten de **waterschappen** een grote(re) rol toe. Denk aan “het opzetten van het peil ten behoeve van natuurontwikkeling en beschikbaarheid van water of de beekherstelopgaven”. Waterschappen worden gezien als ervaren gebiedskenner. Vanuit uitvoerende rol is er veel contact in de gebieden. Dit kan benut worden voor het goede gesprek.

De scope van waaruit waterschappen denken en handelen is nog vaak te nauw. Men beperkt zich vaak tot kerntaken, zoals schoonwater, voldoende water en droge voeten of voldoende water. Meer en meer ontstaat het besef dat zelfs de kerntaken niet haalbaar zijn als waterschappen zich beperken tot die thema's.

Meerdere provincies vragen expliciet om commitment van waterschappen aan het proces dat nu via de PPLG's in gang wordt gezet. Daarbij wenst men, net als bij het rijk en de provincies, de waterschappen “bestuurlijke durf” toe.

Gesprekspartners zien allereerst de rol om de ambities en plannen juridisch-ruimtelijk te borgen. Daarnaast zien meerdere sprekers een actievere rol dan nu bij het leggen van de ruimtelijke puzzel binnen de eigen **gemeente**.

“Meedoen in kennis- en kunde-ontwikkeling in gebiedsprocessen”

“Opschalen van meetinformatie”.

“Rol in gebiedsprocessen vanwege de goede contacten en ervaring in het gebied”. Daarnaast zien meerdere sprekers een actievere rol dan nu bij het leggen van de ruimtelijke puzzel binnen de eigen gemeente:

“Zij kennen hun inwoners, ondernemers, bedrijven en natuurorganisaties.

“Laat het rijk en de provincies de kaders stellen, dan zorgen gemeenten voor een zorgvuldig gebiedsproces.”

“Gemeente moet vooral nadenken welke zaken men in ruimtelijke ordening bij elkaar brengt om kaders duidelijk te stellen.”

“Wij moeten gemeenten helpen hun rol uit te oefenen”

“Gemeente richting die kaderstellende provincies en rijk. “

“Zorg voor concrete voorbeelden hoe het wel of niet moet.”

“Ook ambtenaren hebben eigen wensbeelden en voorkeuren. Dit is een aandachtspunt.”

“Ik zie bij gemeenten grote verschillen als het gaat om kennis en capaciteit. De ene gemeente is de andere niet”

“Zorg vooral voor uitwisseling van kennis tussen gemeenten.”

“Leefbaarheid staat op plek één in veel provincies en juist op dat thema moet veel door gemeenten worden gedaan. Zij hebben een belangrijke praktische rol.”

Stakeholder **Agrariërs**

- Verandering vindt al plaats op het boerenerf
- Onvoldoende grip en begrip voor wat?
- Diepgaande interesse in elkaar nodig, tijd en ruimte
- Duidelijkheid nodig, maar welke duidelijkheid?
- Druk op boeren vanuit het gebied zelf
- Met ondernemers om tafel
- **Wat verwachten wij als Rijk van agrariërs? Wat is hun rol verder? Nog verder uitdiepen?**

Volgens gesprekspartners is een groot deel van de agrarische sector al bezig met veranderingen. Je zou kunnen stellen dat een groot deel van het niet gepolariseerde midden juist in deze grote groep zit. Dit beeld wordt ongesteund door het onderzoek van Motivaction (verwijzing maken) waar wordt geconstateerd dat ruim de helft van de agrariërs vindt dat de landbouw verder moet verduurzamen. Ook zeggen veel agrariërs zelf veel oog te hebben voor natuur. En gebiedskenner bij uitstek te zijn.

Volgens meerdere agrariërs voelen zij en hun beroepsgenoten dat zij onvoldoende grip hebben op hun eigen situatie. Dit leidt tot emotie, waar voor het voeren van een dialoog in elk geval ook rekening mee moet worden gehouden. Dit wordt ook gevoeld door druk uit het verleden, gebrek aan vertrouwen in afspraken.

Men geeft aan dat inzetten op dialoog nuttig is, maar dat het tijd kost vertrouwen te winnen. Men legt niet graag snel alle kaarten snel op tafel.

Voor agrariërs is het nodig dat gesprekspartners van overheden werkelijk interesse en diepgaand begrip tonen van hun sector en omgeving. Dit is nodig voor vertrouwen en een gevoel van gelijkwaardigheid dat een kernelement is van een duurzame dialoog.

Agrariërs willen dat de overheden duidelijkheid bieden, op zoek naar een gezamenlijke toekomst. Oog hebben voor en duidelijkheid geven over het boerenbelang van de verandering die het NPLG wil inzetten. Exact welke duidelijkheid, hoe ver dit strekt, is uit de diversiteit aan gesprekken niet te duiden. Termen als een gezamenlijk perspectief, verdienmodellen met beloning voor natuurbeheer in plaats van subsidies, oog hebben voor sociale cohesie, leren van elkaar bieden wel die ruimte.

“Het is nuttig om ruimte te creëren voor het gesprek.”

“Wij laten soms dingen zien die door de wetenschap als onmogelijk worden geacht.”

“Wie garandeert mij dat als ik nu een groen-blauwe dooradering aanleg, dat mijn land over vijftien jaar niet op slot gaat als er ineens bijzondere soorten komen?”

“Het idee dat de buitenwereld boeren alleen ziet als vervuilers.”

“Heeft men er wel oog voor dat ik op mijn land een gebiedje heb ingericht als natuurgebied of -oever”

“Ik voel mij als ondernemer de vijand van de natuur, door de wetgeving. Hoe beter het gaat met de natuur, hoe meer kwetsbare hexagonen, hoe meer ik wordt weggezet. Nu is het: hoe slechter het daarachter is (op het veld) hoe meer mogelijkheid is krijg voor een vergunning.”

“Ik regeneer bodems en stimuleer al jaren de biodiversiteit”.

“Wij missen soms goed buurmanschap bij andere partijen in ons gebied”.

“Wat ze ook kiezen, er haakt altijd een deel af. Vertegenwoordigers zijn zoekend. Landbouw moet toch proberen in eigen huis met de vele smaken die er zijn ook begrip te hebben en de polarisatie wat te slechten.”

“Je moet je werkelijk willen verdiepen in mijn bedrijf, anders blijf je maar thuis”

“Wij hebben het liefst continuïteit in relaties”

“Als je aanklopt en vraagt ‘waar kan ik je mee helpen’ laat ik je meteen binnen”

“Je moet kleine voorbeelden opstapelen en laten zien waar het werkt. Met alleen overlegtafels komt de boer niet meer aan tafel.”

Stakeholder

Natuur- & milieuorganisaties en overige stakeholders

- Onderscheid terreinbeheerders en belangenorganisaties
- Tot dusver tamelijk afzijdig in het debat
- Meer maatschappelijk realisme toegewenst
- Goed buurmanschap, lange termijn contracten en met respect omgaan met de pachters.
- Afspraak is afspraak. Niet de regels veranderen tijdens de wedstrijd
- TBO's zitten ook nog in een bepaald dogma vast. Daarom net zo goed in transitie ook

Meerdere agrariërs en natuurvertegenwoordigers spraken uit dat zij met elkaar in gebieden goed konden of kunnen samenwerken. Soms samen tot oplossingen komen en die dan voorleggen aan overheden.

Natuur- en milieuorganisaties maken zelf onderscheid tussen TBO's en belangenbehartigers. De eersten hebben grond, beheren en maken onderdeel uit van systeem van prestaties en subsidies. Die laatsten hebben geen grond en zetten zich in voor een basiskwaliteit, elke organisatie vanuit een eigen perspectief. Terreinbeheerders worden gezien als partners in de gebieden, waarbij er grote verschillen zijn. Volgens sommigen werken zij "nauw samen met partners in de gebieden. Kennen de omgevingspartijen." Volgens anderen stellen "TBO's zich nog wel eens top-down en onvriendelijk op richting boeren". Daarbij helpt een langduriger relatie.

Wij spraken ook met meerdere betrokkenen van banken en wetenschappers. Uit de gesprekken blijkt ook dat banken zich oriënteren op de beweging die is ingezet. Er zijn door meerdere banken al dialogoexperts opgeleid. Banken hebben de mogelijkheid om, bijvoorbeeld via de pensioenfondsen, met langdurig kapitaal tegen relatief gunstige voorwaarden een bijdrage te leveren aan de transitiedoelstellingen. Meerdere gesprekspartners lieten zich nog wel kritisch uit over banken "die baat hebben bij grote investeringen en dus bij het richten van de schijnwerpers op innovatie". Men acht het nuttig om de banken actief te betrekken bij de gesprekken over de toekomst van het landelijk gebied.

Mede vanwege de actualiteit rondom het landbouwakkoord spraken wij (nog) niet met betrokkenen uit de agriketen, zoals veevoederbedrijven, logistiek, productie en retail. In de gesprekken die wij voerden is wel dikwijls gewezen op de rol van de organisaties. Enerzijds wees men erop dat ook veevoederbedrijven al scenario's ontwikkelen voor als de eisen straks veranderen, maar ook op de behoudende rol van deze partijen en hun grote invloed. Voor een eventuele vervolgstap van de verkenning naar het toekomstgesprek landelijk gebied zou het nuttig zijn ook deze organisaties te betrekken.

"wij wensen natuur- en milieuorganisatie meer maatschappelijk realisme toe"

"wij werken nauw samen met partners in de gebieden en kennen de omgevingspartijen"

"Als men soms zo hard neerzet dat iets niet kan, dan is er geen onderhandelingsruimte meer in de gebieden om tot oplossingen te komen".

"Natuurorganisaties hebben zich wat afzijdig gehouden om geen olie op het vuur te gooien van de discussie die plaatsvond".

"De rol van natuur- en milieuclubs niet zo groot, behalve die partijen die via de rechter afdwingen dat de overheid zich aan zijn eigen beleid houdt. De verandering wordt nu juridisch afgedwongen."

"Natuurorganisaties krijgen subsidie voor natuurbeheer, dat willen wij ook"

"Als zij grond verwerven, is het verloren voor agrarisch natuurbeheer en landbouw"

"Natuurmensen die er kort zijn, gaan vaak voor korte winst, zoals verwerven."

"Natuurbeheerders beheren niet altijd goed, zodat wij nu maatregelen moeten nemen omdat de natuur onder druk staat."

"Boeren zijn betere natuurbeheerders dan de natuurbeheerders."

"Banken hebben al dialogoexperts"

"Banken hebben baat bij grote investeringen en dus bij het richten van de schijnwerpers op innovatie".

Bijlage

Opbrengsten reflectie bijeenkomsten

reflectiebijeenkomsten

5 juli 2023 (online) & 29 augustus 2023 (live in Antropia Driebergen)

Dit zijn o.i. helpende elementen die tot nieuwe patronen kunnen leiden:

- Het gesprek voorzien van een bepaalde richting. Daarbij in ogenschouw dat dat hét perspectief (of eindbeeld) nog niet geven kan worden. “Hoe doe je meer met ongeveer?”.
- Ruimte voor het rouwproces: afscheid nemen van iets wat is opgebouwd kost tijd en vraagt een luisterend oor.
- Zelfreflectie van de organisatie geeft ruimte om je te verdiepen in de ander en een hernieuwde relatie aan te gaan.
- Kleine succesjes boeken met elkaar en deze zichtbaar maken. Zoeken naar vliegwielen voor vernieuwing. Daarmee ontstaat handelingsperspectief in een chaotisch en complex geheel.
- Transparant zijn als het niet lukt, dat geeft inzicht in de moeite die de ander heeft gedaan.

De hectiek moet eraf en weg bewegen van de landelijke politiek. Opvallend is dat we nog nooit zoveel hebben gedaan aan participatie als nu, maar dat het vertrouwen er helaas niet op is toegenomen. Het proces vereist goede gesprekspartners die zich kunnen voorstellen wat het belang van de ander is. Er zijn praktijkmensen nodig. We moeten anders met maatschappelijke partners om tafel gaan zitten. In gebieden vooral met de ondernemers en niet met hun vertegenwoordigers, die soms ook politieke belangen hebben. Verhalen in de gebieden gaan ophalen, inspiratie uit praktijkvoorbeelden van de transitie landelijk gebied. Sluit werkelijk aan bij de leefwereld van de mensen en hun culturele identiteit en die van het gebied. Bouw verder op het verleden. Verhalen zijn de sleutel om systeemwereld en leefwereld te koppelen.

QUOTES

“De analyse is herkenbaar, de conclusies ook”.

“Van rimpeling naar golfslag, oftewel klein beginnen, inspiratie uit putten, en dan opschalen spreekt aan.”

“De metafoor 'Dieper wortelen' vind ik ijzersterk.”

“De term van binnenuit zou uitgangspunt van handelen moeten zijn.”

“Veel blijft nog algemeen en neigt naar open deuren.”

“Ik zou kiezen voor dialoog en besluitvorming.”

“Op veel plekken gaat het goed, maar hoe ga je in gesprek met gebieden waar het niet loopt?”

“Pas op dat personen niet 'gespreksmoe' worden. Gesprekken moeten ertoe leiden dat er instrumentarium komt.”

“Gesprekken moeten wel duidelijkheid opleveren over wat wel en niet kan, anders krijg je geen beweging”

“Let op dat het niet te braaf wordt, Creativiteit en braafheid gaan niet samen.”

“Het staat erg ver af van wat er in de praktijk gebeurt.”

“Gesprek over hoe landelijk gebied eruit moet zien is waardevol.”

“Hoe kom je van het redeneren van korte termijn eigenbelang naar een gesprek over lange termijn gezamenlijk belang?”

“Het idee van gebiedsoffertes waar breder doelen mee worden bediend zou daarin een instrument kunnen zijn.”

reflectiebijeenkomsten 5 juli 2023 (online) & 29 augustus 2023 (live in Antropia Driebergen)

Grandbord (Engel is bedrog)
 In de wereld van de menselijke geschiedenis, is de menselijke geschiedenis een geschiedenis van de menselijke geschiedenis. De menselijke geschiedenis is een geschiedenis van de menselijke geschiedenis. De menselijke geschiedenis is een geschiedenis van de menselijke geschiedenis.

de kern
 We zitten in een systeem-wereld. Om te overleven, moet je een leefwereld creëren. Het gaat om de menselijke geschiedenis. De menselijke geschiedenis is een geschiedenis van de menselijke geschiedenis.

Wat heb jij nodig?
 Wat heb jij nodig in de wereld? Hoe kun je de wereld verbeteren? De menselijke geschiedenis is een geschiedenis van de menselijke geschiedenis.

Beleef de wereld met je ogen
 De menselijke geschiedenis is een geschiedenis van de menselijke geschiedenis. De menselijke geschiedenis is een geschiedenis van de menselijke geschiedenis.

Echte kennis mist kennis van onderop

Waarom is er een kennis, capaciteit?
 Het helpt om te weten wat er nodig is. Het helpt om te weten wat er nodig is. Het helpt om te weten wat er nodig is.

Waarom is er een kennis, capaciteit?
 Het helpt om te weten wat er nodig is. Het helpt om te weten wat er nodig is. Het helpt om te weten wat er nodig is.

Waarom is er een kennis, capaciteit?
 Het helpt om te weten wat er nodig is. Het helpt om te weten wat er nodig is. Het helpt om te weten wat er nodig is.

De omvang van de kennis
 Het gaat om de menselijke geschiedenis. Het gaat om de menselijke geschiedenis. Het gaat om de menselijke geschiedenis.

De omvang van de kennis
 Het gaat om de menselijke geschiedenis. Het gaat om de menselijke geschiedenis. Het gaat om de menselijke geschiedenis.

De omvang van de kennis
 Het gaat om de menselijke geschiedenis. Het gaat om de menselijke geschiedenis. Het gaat om de menselijke geschiedenis.

Echte kennis mist kennis van onderop

Waarom is er een kennis, capaciteit?
 Het helpt om te weten wat er nodig is. Het helpt om te weten wat er nodig is. Het helpt om te weten wat er nodig is.

Waarom is er een kennis, capaciteit?
 Het helpt om te weten wat er nodig is. Het helpt om te weten wat er nodig is. Het helpt om te weten wat er nodig is.

Waarom is er een kennis, capaciteit?
 Het helpt om te weten wat er nodig is. Het helpt om te weten wat er nodig is. Het helpt om te weten wat er nodig is.

De omvang van de kennis
 Het gaat om de menselijke geschiedenis. Het gaat om de menselijke geschiedenis. Het gaat om de menselijke geschiedenis.

De omvang van de kennis
 Het gaat om de menselijke geschiedenis. Het gaat om de menselijke geschiedenis. Het gaat om de menselijke geschiedenis.

De omvang van de kennis
 Het gaat om de menselijke geschiedenis. Het gaat om de menselijke geschiedenis. Het gaat om de menselijke geschiedenis.

reflectiebijeenkomsten 5 juli 2023 (online) & 29 augustus 2023 (live in Antropia Driebergen)

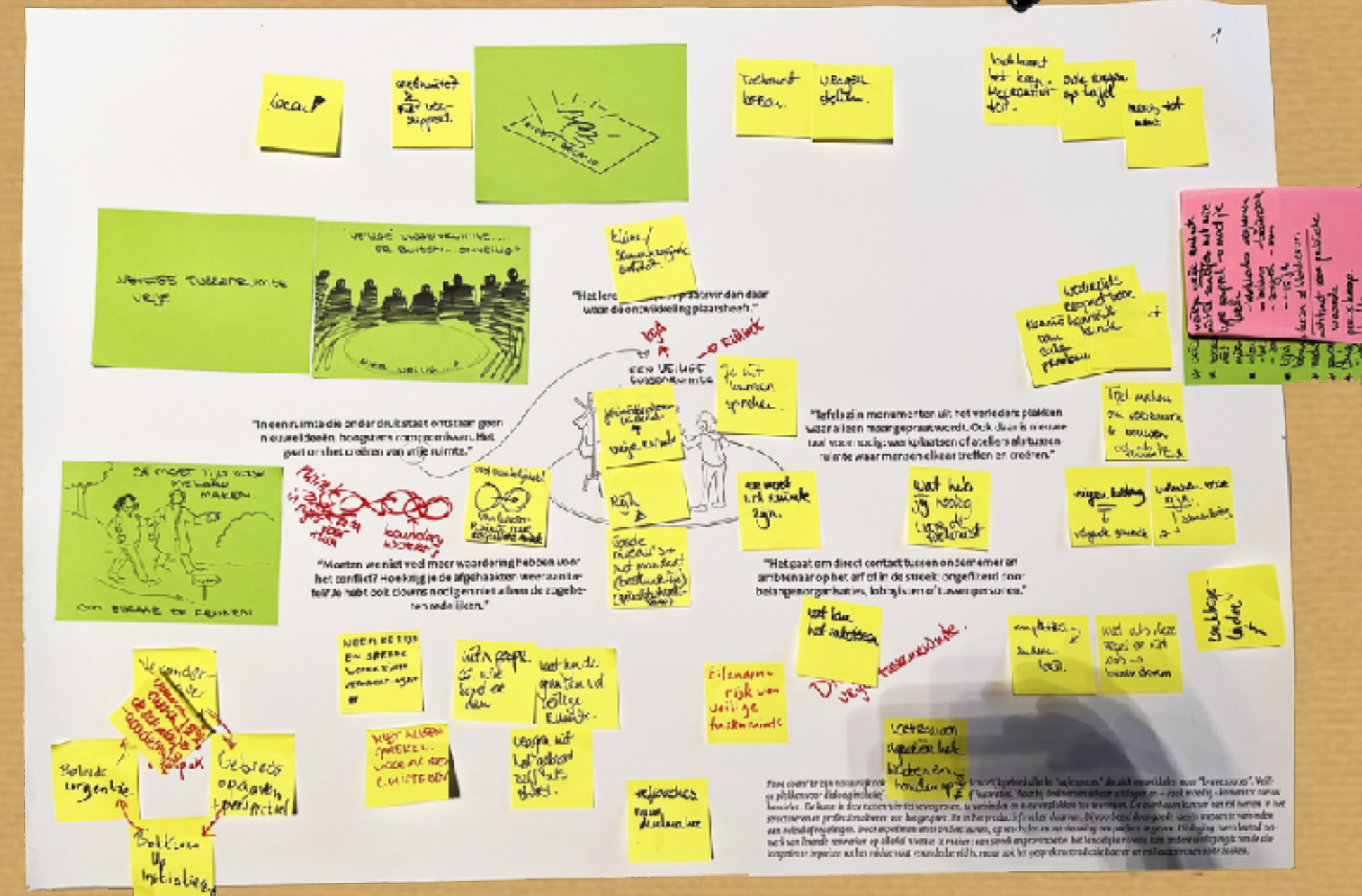
- Bewegingsruimte
- Veiligheid
- Verbinding tussen verschillende tussenruimtes
- Continuïteit
- Kijk 10 jaar vooruit
- Zorg voor kennis van zaken
- De vrije tussenruimte is liever klein dan groot
- Bedenk nu al: wat zijn mogelijke sabotage technieken?

In een veilige en vrije tussenruimte ligt de nadruk op luisteren ipv spreken en is er ook ruimte voor zorgen die het denken kunnen blokkeren. Pas als je zorgen erkend worden, kun je je hoofd vrij maken voor nieuwe oplossingen. Daar begint het leren. Dat betekent dat de veilige tussenruimte ook bewegingsruimte moet bieden om nieuwe oplossingen te verkennen. Ruimte om regels die verandering in de weg zitten even 'weg te denken': welke mogelijkheden zouden er zijn als deze regel niet bestond? Ruimte betekent ook: 10 jaar vooruit durven kijken. Niet alleen de korte termijn individuele belangen meewegen, maar ook de lange termijn belangen van het collectief. Welke ontwikkelingen komen er op ons af en wat betekent dat voor natuurbeheer, waterkwaliteit, klimaatadaptatie en voor jouw boerenbedrijf/organisatie/leefomgeving? Hoe kun je anticiperen op die ontwikkelingen?

Kom naar de tussenruimte met kennis van zaken (of maak je die kennis eigen). Zowel inhoudelijk als van gesprekstechniek. Vragen stellen, oprechte interesse en je verplaatsen in het perspectief van een ander kun je leren. Investeer in continuïteit, vertrouwen bouwen en onderhouden kost tijd. Tussenruimtes zijn liever klein dan groot.

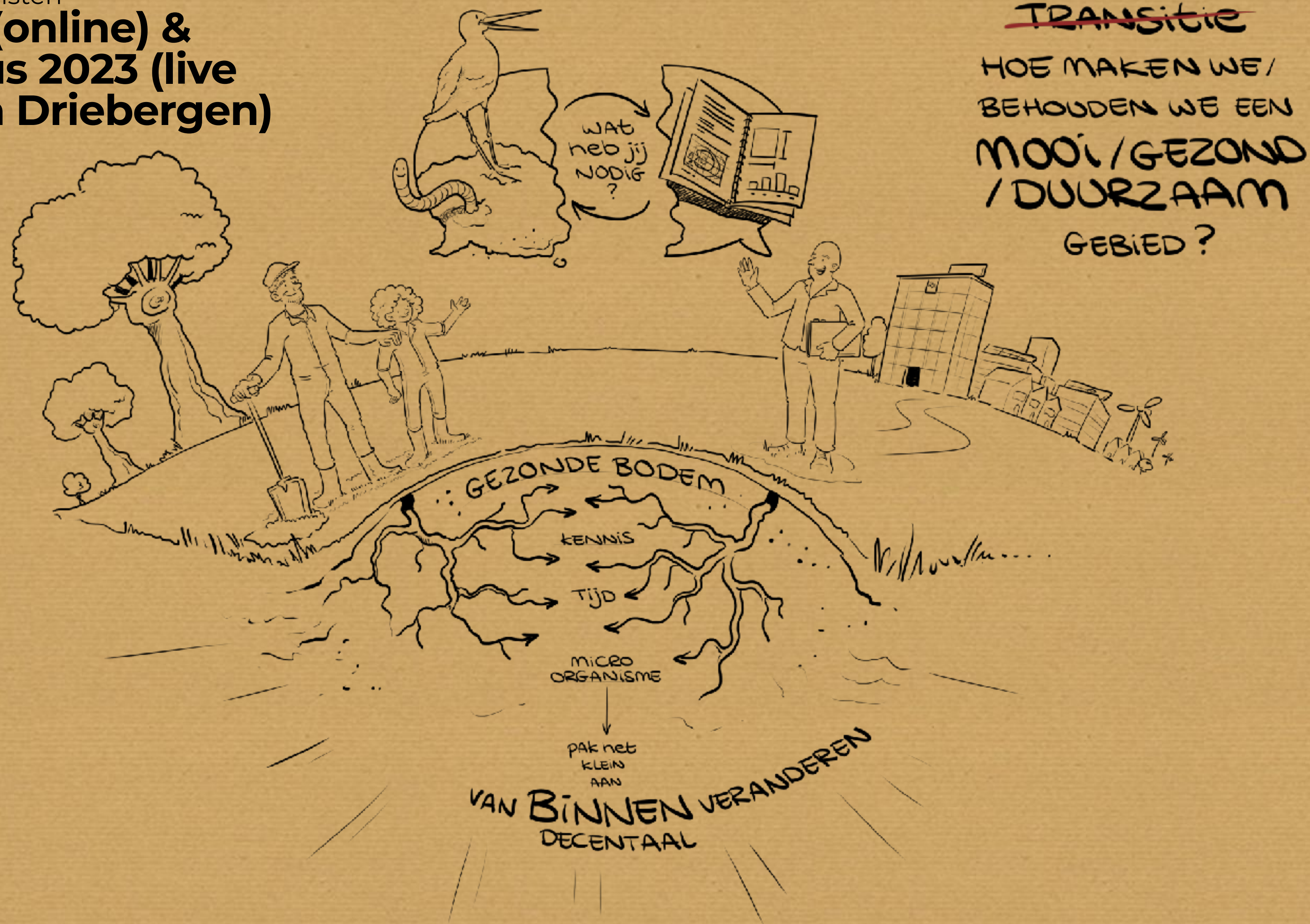
Zoals de toekomst meervoudig is en het toekomstgesprek landelijk gebied op meerdere plekken plaatsvindt, zo is er ook een diversiteit aan tussenruimtes. Het eigenaarschap van een tussenruimte ligt bij de betrokken partijen. Verbind de tussenruimtes met elkaar, zodat ervaringen uitgewisseld en wederzijds benut kunnen worden.

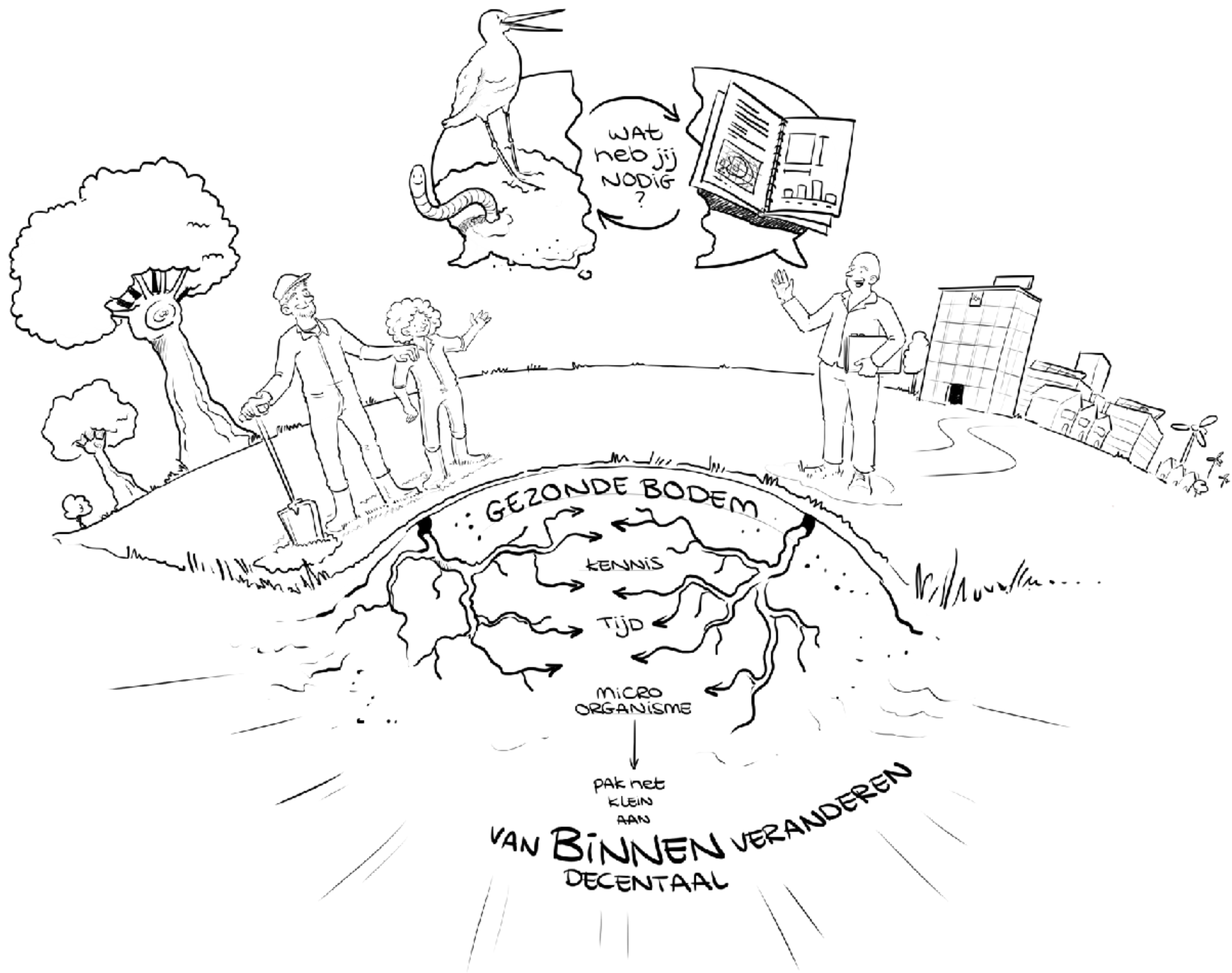
Benut tussenruimtes om de netwerkende samenleving aan de sectoraal beleidsmakende overheid te verbinden. En denk nu al welke mogelijke 'sabotage technieken' de tussenruimte kunnen bedreigen, zodat je dit kunt voorkomen dan wel hier tijdig op kunt anticiperen.

reflectiebijeenkomsten

**5 juli 2023 (online) &
29 augustus 2023 (live
in Antropia Driebergen)**

COLOFON

Dieper wortelen

INTERVIEWS EN TEKST

Olga van Kalles (RTLG)
Karsten Schipperheijn (IPSN)
Gert-Jan de Graaf (RTLG)
Marja van Schie (P2)
Pieter van Ree (RHDHV)

MET BIJDRAGEN VAN

Jette Mes en Frank Turkenburg (Frisse Blikken)

ILLUSTRATIES

Annette de Vries (JAMvisualthinking)

DEFINITIEVE VERSIE OKTOBER 2023